» CÍRKEV A VLAST «

SVAZEK I.

TIMOTHEUS VODIČKA

FRANTIŠEK SUŠIL

NAKL. BRNĚNSKÉ TISK.

CÍRKEV
A
VLAST

Postavy českého duchovenstva

Je obecně známo, jak znamenitou účast mělo české katolické kněžstvo téměř na všem, co tvoří velikost českých dějin a kulturu našeho národa. Kněží byli nejen hlasateli náboženské a mravní obrody, ale také obránci a buditeli národního vědomí a sociálního povznesení. Vysoký klérus stejně jako faráři a kaplani z venkovských krajů, světští kněží i řeholníci zapechali přečetné a v mnohém trvalé stopy své osvětové práce v našich zemích. Výsledek jejich působnosti trvá v hojných případech dosud a je oporou i současnému poslání Církve. Od nejstarších našich kronikářů až k politickým vězňům poslední války je to vždy český kněz, obyčejně vzešlý z prostého lidu a s ním také věrně spjatý, který prožívá s ostatním národem co nejdůvěrněji veškeré osudy své vlasti. Dílo jednotlivých význačných osobností i celková činnost duchovního stavu v určitých obdobích národní historie zaslouží si zajisté pozorného studia i vděčné úcty a čeká ještě na zpracování a zhodnocení.

T. VODIČKA / FRANTIŠEK SUŠIL

KONSTANTINU MIKLÍKOVI
C.SS.R.

TIMOTHEUS VODIČKA

FRANTIŠEK SUŠIL

CÍRKEV A VLAST
SVAZEK
I

Nakladatelství
Brněnské tiskárny
1946

Církev a vlast – ty v mojích milují sestersky se ňadrech,
každá půl, každá má moje srdce celé.

František Sušil

I

ORIENTACE

František Sušil je osobnost historicky tak významná a přitom tak universální, že může býti právem pojat jako představitel nejlepších hodnot kněžské tradice v českém kulturním životě devatenáctého století. Právě proto však je tím více potřebí před vlastním výkladem nabýti zřetelného ponětí o podmínkách i složkách této tradice, jak se nám jeví s hlediska dobové kulturní historie.

Druhá polovice osmnáctého století znamenala osudný přelom v českém náboženském životě. Období mezi mírem vestfálským a mezi nastoupením Josefa II. je obdobím rekonstrukce a zahlazování škod způsobených stavovským povstáním a třicetiletou válkou; a zvláště pozoruhodným rysem tohoto úsilí jest, že v něm vůdčí úlohu hraje obnova náboženská, jež má podivuhodný vliv na obnovení jednoty a rovnováhy celého národního života. Vidíme to zřetelně na významu, jejž měl v barokní době český kněz - a především český jesuita - pro oživení a nový rozvoj české kultury.

Byl to právě český kněz, který učil lid v té době zpustošení stavět život na jediném základě, který se osvědčuje vždycky, i za podmínek nejzoufalejších - na základě nadpřirozeného duchovního života; a učil ho tomu jediným účinným způsobem - tak, že se mu připodobnil, stal se jeho bratrem, osvojil si jeho ducha prostoty a snažil se co nejvíce se připodobnit jeho duchovním ideálům, aby si získal jeho lásku a naučil se chápat jeho myšlení, jeho radosti

i bolesti, jeho časné i duchovní potřeby. A tak se stalo, že přes všechny hospodářské a politické škody byla národní kultura obnovena, posílena a obohacena právě v tom, co je vskutku bezpečným pilířem její trvalosti - v lidové kultuře, vycházející z pravého a vroucího života náboženského.

Tak zvané josefinské reformy - ohlašované již různými počiny Marie Terezie - zvrátily bezohledně tento stav, ohrozivše národní život v samých kořenech. Ve jménu rozumářského osvícenství bylo místo bezpečné jednoty zavedeno zhoubné rozdvojení náboženské i politické. Po stránce náboženské byl nejprve obnoven ve zřejmé a oficielně sankcionované formě rozpor mezi katolickou většinou a nekatolickou menšinou národa. Za druhé — a to bylo horší - se Josef II. pokusil zasáhnouti do samé struktury katolického duchovního života a vtěsnat všestrannou činnost Církve do úzkých a přízemních forem josefinské státní idee. Pro osvícenského státníka byla Církev ve státě především k tomu, aby napomáhala státní moci v její činnosti administrativní a policejní - aby svým vlivem na svědomí občanů přispívala k zachovávání občanského pořádku a k plnění občanských povinností podle požadavků státní moci. Nadpřirozené poslání Církve bylo něco, co buď nechápal nebo pokládal za pouhý pomysl, ne-li přímo za podvodný výmysl k nabytí moci. Odtud to rušení klášterů, které se nemohly prokázat nějakou „praktickou" činností, odtud i ostatní zásahy do církevního života a náboženských zvyků, jež měly učiniti z Církve poslušnou služebnici státu a státního režimu.

Státu se tím ovšem ve skutečnosti nepomohlo, nýbrž jen uškodilo; a škoda nebyla jen v tom, že bylo zničeno mnoho vzácných hodnot uměleckých

a historických a že zabavené jmění bylo rozplýtváno Bylo tu něco horšího - škoda duchovní, způsobená obecnému dobru tím, že Církvi bylo znemožněno svobodné plnění jejích úkolů. To platí především o vlivu racionalistické ideologie na výchovu kněžstva; neboť tím byl vytvořen základ rozkolu mezi samým kněžstvem - byl stvořen zrůdný typ racionalistického pseudokatolicismu, který později způsobil tolik zlého.

To všechno mělo nutně vliv na celý kulturní život národa. Neznamenalo to nic menšího, než že lid byl takto odtržen od svých dosavadních vůdců a strážců buď docela - zrušením jesuitského řádu nebo zčásti - tím, že knězi byla odnímána jeho samostatná vůdčí úloha a že mu byly vnucovány morálněpolicejní úkoly, jež ho nutně odcizovaly lidu, který je tak citlivý ke každému donucovacímu zásahu státní moci. A to pak působilo pochopitelně zhoubným způsobem i na tvůrčí účast kněží v kulturním životě lidu.

Konečně i vlastní politické zásahy josefinismu – opatření centralisační a germanisační - měly rozkladný vliv na národní život. I předtím sice existovalo v českých zemích poněmčování ve vyšších vrstvách národa; byl to však proces částečný a velmi pozvolný - právě proto, že vlastní představitelé vzdělanců, kněží, tomuto procesu odolávali a nadto ještě posilovali národní život a národní kulturu. Ale jakmile se dostalo poněmčování sankce státního režimu a národ byl zbaven opory kněžstva, musilo nutně dojít k posílení, zobecnění a urychlení poněmčovacího procesu v kulturních vrstvách národa. A z toho opět vzniká odcizení mezi prostým lidem, žijícím z tradicí národních, a mezi vzdělanými vrstvami, jež se přimykají k současné německé vzdělanosti a

stávají se nástrojem státních snah centralisačních a germanisačních.

Na štěstí nemohl Josef II. dokončiti a uskutečniti všechny své plány na poli náboženském, kulturním a politickém. Národ sám v podstatě odolal otřesu josefinských reforem; přece však, sledujeme-li další vývoj, nemůžeme nevidět, že z tohoto otřesu vyšel rozpolcen a že touto rozpolceností byl ochromen celý jeho další život. Každý tlak budí protitlak; a každá zcestná krajnost vyvolává reakci, která směřuje obyčejně k opačné krajnosti stejně neblahé.

A tak i útok na národní existenci vyvolal obranné hnutí, novodobý český nacionalismus; ale toto obranné hnutí už nebylo pouhým úsilím o návrat k tradici, nýbrž hledalo těžisko jiným směrem: politická stránka josefinských reforem způsobila, že český nacionalismus hledá protiváhu opět v oblasti politické - ve vzpomínkách na dobu politické samostatnosti národa. A protože racionalismus už vykonal své dílo mezi kněžstvem i mezi laiky, nemá nový nacionalismus dosti smyslu pro postihování duchovního významu dějů a honosí se i historickými zjevy, jež pod vnějším vypětím síly skrývají duchovní úpadek. Nerozlišuje se už mezi hodnotou kulturní a hodnotou národní; všechno, co je české, je dobré, protože národ je ohrožen. A také reakce proti morálně-policejnímu pojetí kněžského úkolu vykonala své dílo: vzniká zejména mezi vzdělanci nedůvěra ke kněžstvu - živená i uměle záludnou lživou propagandou osvícenskou, - přijímají se ochotně všechny pomluvy a útoky proti Církvi a žádá se na kněze, aby dával přednost národu před Církví. Nacionalismus dostává vedle protidynastického nádechu i nádech proticírkevní - a někdy je to mnohem více než pouhý „nádech" nebo „zabarvení".

Nadto nesmíme zapomínat, že z josefinských reforem zůstalo většinou jen to, co na nich bylo špatného. Poddanství bylo obnoveno; ale sklon k centralisaci a germanisaci zůstal a uplatňoval se po mnohých peripetiích stále důrazněji. Podobně i v poměru státu k Církvi zůstává ono pojetí kněze jako učitele, vychovatele a dozorce nad občanskými mravy.

Výsledek toho všeho je, že český kněz se ocitá v postavení velmi těžkém, ba přímo tragickém. Stojí uprostřed rozkolu protichůdných směrů; a je jím tísněn tím více, čím více chce být věren svému pravému poslání. S jedné strany se na něm požaduje, aby se zcela podrobil státnímu pojetí katolicismu - tomu, co lze nazvati austrokatolicismem - a stal se jakýmsi lepším služebníkem zeměpánovým. S druhé strany je stále ještě vydán vlivu osvícenského pseudokatolicismu, protože ten dovedl na neštěstí upoutat některé vynikající osobnosti v katolickém kléru. A s třetí strany se na něm žádá ve jménu jeho národní příslušnosti, aby byl katolíkem nacionalistickým, to jest katolíkem, který sice chce býti příslušníkem Církve, ale zároveň si chce ponechat všechny oblíbené národní herese. S nejkrajnějšího křídla pak se ovšem už na něm nežádá nic menšího než aby prostě přestal být knězem nebo zahynul, protože pro něho není místa v národě.

A jakkoli tyto čtyři směry spolu bojují, v jednom se shodují: v haně, kterou zahrnují kněze, jakmile chce býti prostě knězem a ničím jiným - věrným synem Té, jíž slíbil věrnost a život. Pro ně to není věrnost, nýbrž *ultramontánství* nebo, později, *klerikalismus;* to je nadávka, kterou ho svorně zahrnují *všechny* tyto směry, jakmile se něčím znelíbí jen *jednomu* z nich.

A přece je jasno, že poctivý kněz nemůže být

výlučně přívržencem žádného z nich. Nemůže sloužit bez výhrady ani státnímu despotismu ani pýše rozumu ani národnímu partikularismu - prostě proto, že jeho úkolem je sloužiti spáse lidí, a spása lidí záleží *primo actu* v uzdravení lidské přirozenosti, ty všechny věci však jsou projevy její chorobnosti. Ale nemůže jim sloužit bez výhrady ani s hlediska pouhého přirozeného národního prospěchu; neboť ten vyžaduje, aby národ byl sjednocen a upevněn na zdravých přirozených principech, ty směry však jsou výsledkem a pokračováním otřesu a roztržky. Je tedy jasno, že kněz slouží nejlépe svému národu právě tehdy, jestliže se snaží býti prostě dokonalým knězem a jestliže se tedy vyhýbá pečlivě všem těmto krajnostem. Ale také je zřejmo, že bude-li si počínat takto, bude musit překonávat více překážek než kterýkoli jiný „buditel" národa.

To všechno musíme mít na paměti, chceme-li správně hodnotit postavení katolického kněžstva v českém národě; bez tohoto zřetele musí být každé posuzování jeho činnosti neúplné nebo přímo nespravedlivé. Na tom však nezáleží tolik jako na skutečnosti, že přes všechny sklony a úchylky, jež můžeme pozorovati, jádro českého kněžstva dovedlo po celé století bojovat proti silám rozkladu a sloužit národu, aniž přestalo sloužit Církvi; teprve na sklonku 19. století se v něm začínají jevit stopy hlubší krise.

Nebyli to ovšem vždycky kulturně nejvíce vynikající jednotlivci, kdo plnil svůj úkol nejvěrněji. Ale v každé době bylo dostatek pozoruhodných kněžských postav, jež spojovaly s vroucí pravověrností vynikající činnost národně kulturní. A byla mezi nimi aspoň jedna postava, která ztělesňovala vskutku plně ideál společné služby Církvi i vlasti - a to byl František Sušil.

MLADÁ LÉTA

František Sušil se narodil 14. června 1804 v Novém Rousinově u Slavkova. Jeho otec, původně řemesla mlynářského, měl v Rousinově hostinec; byl zbožný katolík, horlivý čtenář bible a uvědomělý Čech, a to mělo základní význam pro výchovu jeho syna. Víme z životopisů jiných představitelů tehdejší národní kultury, jak snadno vedla německá školní výchova ke ztrátě jazykové kontinuity, ba téměř k úplnému zapomenutí na rodný jazyk, takže nejeden pozdější český spisovatel byl nucen se znovu učit češtině ve věku dospělém. To mělo ovšem také zhoubný vliv na sílu, bezprostřednost a bohatství řeči, protože takto byla pro vnitřní růst jazykové výrazové schopnosti ztrácena právě nejvýznamnější léta, jichž ztráta může být stěží úplně nahrazena.

František Sušil nebyl postižen tímto osudem. Jeho domácí vychování, v němž významné místo zaujímalo předčítání z české bible, bylo české; a nadto měl i tu výhodu, že první tři roky gymnasijních studií konal soukromě, čímž unikl germanisačnímu tlaku právě v nejchoulostivější době. Zkoušky bylo ovšem nutno i při tomto způsobu studia skládati na veřejných ústavech, a k tomu bylo třeba důkladné znalosti němčiny i schopnosti reprodukovat německy studijní látku; na tom však tolik nezáleželo, protože v odnárodňovacím procesu nerozhodovalo ani tak samo německé studium jako jeho průvodní okolnosti - fakt, že zároveň se změnou druhu a způsobu studia byl student náhle přesazen z českého prostředí

do prostředí zněmčujícího. A tak bylo Sušilovo dětství šťastně utvářeno po obojí stránce: dostalo se mu dobré výchovy náboženské i národní.

Z jeho básnických ohlasů dětských vzpomínek můžeme usuzovat, že ani jinak nebylo jeho dětství zbaveno obvyklých rozkoší tohoto věku. Pečlivý dohled matčin nebránil chlapeckým hrám, jichž paměť je mu „přelíbezná" ještě ve zralém věku mužném;[1]) už tehdy se také projevovala u něho neobyčejná záliba v naslouchání ptačímu zpěvu, která byla po celý život jeho osobní zvláštností. Když tedy vstoupil patnáctiletý Sušil roku 1819 do čtvrté třídy piaristického gymnasia v Kroměříži, měl všechny předpoklady, jež může vyššímu vzdělání poskytnout rodinná výchova; k nim přistupovalo ovšem i nadobyčejné nadání rozumových schopností.

To obojí mu umožnilo nejen vykonati se znamenitým prospěchem zbývající tříletá gymnasijní studia[2]) - což nebývá vždycky, jak víme ze zkušenosti, věcí rozhodující - nýbrž i položiti pevné základy tomu směru činnosti, kterým se mělo ubírat všechno jeho další literární úsilí. Třebaže škola mu nemohla poskytnout nic kladného po stránce národní, způsobil dobrý základ, že všeobecné rozšíření studijních obzorů u něho vedlo i k rozšíření a prohloubení národního vědomí, aniž k tomu byla třeba významnějších podnětů než byla třeba četba Dobrovského předmluvy k Tomsově slovníku, v níž se mluví o síle a velikosti slovanského plemene. K činnému uplatnění tu ovšem nebylo podmínek - a především chyběl hlavní podnět: společnost duchů stejně smýšlejících.

Jestliže mělo kroměřížské studium jen nepatrný význam pro posílení Sušilova národního vědomí, mohlo přispět mnohem větší měrou k rozvinutí jiné-

ho zaměření jeho ducha – totiž jeho záliby v klidném a harmonickém půvabu antické vzdělanosti. Studium řeckých a latinských klasiků bylo hlavní složkou studijního plánu, a není pochyby o tom, že Sušilovi dalo toto studium mnohem více než pouhou znalost latinského a řeckého jazyka a písemnictví, byť sebe důkladnější. Dalo mu vskutku něco lepšího. Léta humanitních studií padla u Sušila právě do období, kdy rozvíjející se život ducha otvírá mladému člověku po prvé širé a kouzelné oblasti ideálních stránek života - kdy okouzlení smyslů a představy, jež charakterisuje věk dětský, je vystřídáno okouzlením, jež vzbouzí v jinošské mysli dokonalost ducha, myšlenky, činu. To je doba, kdy se člověk po prvé domáhá vstupu do říše života a hledá si k tomu prostředky podle své povahy a svých možností. Je pro Sušila charakteristické, že u něho bylo branou do říše ideálů právě studium antiky – poznání krás antické a zejména řecké filosofie a poesie. V nich našel pro sebe nejvlastnější výraz té touhy po dokonalém životě ducha, kterou si musí probuzený mladý člověk někde lokalisovat.

Mněl jsem vidět krásu netělesnou,
an se spouští s nebe k mysli zpilé.
Žil jsem tehdy v říši ideálů;
nežil, snil jsem; a byl sen ten slastný,
blaženějším byl jsem všechněch králů,

vyznává po třiceti letech v jedné své básni o této době svého života. (Sebrané básně 189; znělka „Kroměříži, město prostomilé".)

Nemalý podíl v tom mělo nepochybně jeho nadání spekulativní i vrozený sklon k životu rozjímavému, jakož i vysoká úroveň morálního života. Tak

či onak měla tato skutečnost nemalý vliv na jeho pozdější dráhu, a to ve dvojím smyslu. Za prvé vedla tato spekulativní forma jinošského idealismu zcela přirozeným způsobem k jistému odvratu od běžnějších forem idealismu utkvívajícího na prvcích smyslových. Kdo snil o „kráse netělesné," nemohl být trvale zajat krásou tělesnou; proto je zcela přirozené, že Sušil byl dotčen jen zpovzdáli tím, co bývá obvyklou zkouškou jinošského idealismu – totiž idealisovanou láskou smyslnou. Poněvadž byl duch normální a zdravý, nemohl jí zůstat nedotčen; neměla však dosti síly, aby ho odvedla od krás ducha. I z toho se vyznal prostými slovy v jedné své znělce:

Loučilo se se dnem slunko mroucí,
ronila se manna z květných dřev,
poklimoval ptactva sladký zpěv,
a já šel jsem s děvou krásy skvoucí.
S ní jsem nešel; zdaleka jsem kráčel,
jí se dotknout jsem se neosmělil,
avšak všechen jsem se roztetelil.

(Sebrané básně 186.)

Tato krise tedy minula snadno. Byla tu však jiná krise, vážnější a důsažnější, kterou možno datovat pravděpodobně již k ukončení kroměřížských studií. Je shrnuta v několika stručných, ale výmluvných verších citované už znělky (Sebr. b. 189) a můžeme se z ní nejlépe poučiti o psychologických okolnostech Sušilova rozhodnutí pro kněžství. Míním tu ono nutné bolestné zklamání, jež přináší střetnutí touhy po maximální idealisaci života s realitou všedního dne – okamžik, v němž duchu opojenému ideální krásou je drsně připomenuto, že není možno člověku navždy setrvat v snění ani přenésti sen přímo,

viditelně a hmotně do běžných forem života. Duch činně založený vyvázne obyčejně z takové krise dosti snadno tím, že si najde žádoucí ideál v oblasti praktické činnosti. Průměrný duch spekulativního založení si může najít takový cíl v oblasti vědy nebo filosofie. Ale duch hlubšího založení a universálnějšího zájmu přijímá věci jinak. Pro něj není takový otřes pouhou lekcí všedního života, nýbrž naučením hlubší moudrosti; nesrovnalost mezi snem a skutečností mu sice také ukazuje nutnost přizpůsobení, ale zároveň ho také nutí klást si otázku, z čeho vzniká tato nesrovnalost a neexistuje-li nějaký princip činnosti, který by ji rušil – není-li v řádu života místo, na němž by bylo možno realisovat všechny nároky svrchovaného ideálu.

Tak tomu bylo i u mladého Sušila. Konec blažené doby studií, jež byla pro něho dobou antického snění, znamenal jakési vyhnání z ráje ideálů; ale zároveň to v něm také probudilo palčivější žízeň po vyšších duchovních ideálech, v nichž by se vznešenost a krása nepomíjivá spojovala se skutečností a praktickou účinností. A věřícímu křesťanovi, jakým byl Sušil, bylo brzy jasno, že takové ideály poskytuje toliko nadpřirozený život, který teprve dává plnou cenu přirozeným duchovním ideálům, a že nejvyšším jejich ztělesněním je toliko kněžství. A protože jeho žízeň po dokonalosti byla silná a opravdová, vyvodil Sušil konečný důsledek.

S Olympu mne sehnal osud strastný
a já truchlil, ztrativ svoje nebe,
nepoznalť jsem ještě, církvi, tebe.

Mezi krisí a konečným rozhodnutím, jež z ní vzešlo, leží ovšem ještě dvouleté studium filosofické,

jež si Sušil odbyl v Brně. Kromě prohloubené znalosti antické literatury, zejména Platonovy filosofie (klasickou filogii tehdy přednášel Řehoř Volný) znamená toto období pro Sušila i obohacení znalosti českého jazyka a české literatury. Neboť v Brně bylo již přes celkovou zaostalost národního kulturního života snáze najít k tomu pomoc i prostředky. Byl tu Dominik Kynský, bývalý profesor filosofického ústavu a český spisovatel, k němuž se dal Sušil uvést svým strýcem, knězem Fr. Pospíšilem, a v němž našel ochotného rádce i učitele. U něho se mohl seznamovati se současnou českou literaturou, nehledíc k tomu, že se pod jeho vedením přiučil i moderním jazykům – angličtině, francouzštině a italštině – aspoň natolik, aby mohl čísti v těchto jazycích. Kynský také povzbuzoval Sušila v jeho dosud neobratných básnických pokusech, jichž počátky sahají asi již do dob kroměřížských studií, těše se, že „i na neúrodné posaváde Moravě vyskytl se básník, o kterém nadíti se lze, že časem bude okrasou Parnassu českého." (List J. L. Zieglerovi z prosince 1823.)

U Kynského se také seznámil s jiným moravským vlastencem a spisovatelem, Vincencem Pavlem Žákem (nebo, jak se sám psával, Ziakem), který byl tehdy kaplanem u sv. Tomáše. Také u něho našel porozumění i přátelskou pomoc; dával mu posuzovat své básnické pokusy a Žák mu opět předčítal ze svého překladu Tassova Osvobozeného Jerusalema.

Ale styk s Žákem měl patrně na Sušila i nepříznivý vliv. Žák náležel mezi ony četné horlitele pro český jazyk, kteří se snažili doplniti nedostatky novodobé češtiny hláskoslovnými novotami bez dostatečného vzdělání a vkusu; přejímal četná slova zejména z polštiny a snažil se přizpůsobit češtinu

slovenštině, aby odstranil „různění slovanských spisovatelů od českých" (předmluva k Osvobozenému Jerusalemu) a zabránil odstředivým snahám slovenských spisovatelů, neohlížeje se přitom na historické základy jazyka. Kynský s ním nesouhlasil, a podle M. Procházky ani Sušil neschvaloval jeho libovolné novotaření, poukazuje na „živou tradici ve formách gramatických".[3]) Ale na druhé straně je pravděpodobno, že sám podlehl do jisté míry Žákovu vlivu. Můžeme na to usuzovat z pravopisu některých jeho básnických prvotin i z pozdější Sušilovy záliby v neologismech, i když si počínal při svém novotaření samostatně a byl k němu veden jinými důvody.

Není však třeba mít za to, že Procházkova zpráva se nesrovnává se skutečností. Lze si zcela dobře myslit, že Sušil nesouhlasil s Žákem a přece ho musil v praksi aspoň zčásti následovat prostě proto, že nebylo možno jinak. Tehdejší vzdělanecká čeština byla vskutku nedokonalým „nástrojem myšlení a dorozumění", a nemohlo tomu být jinak po josefinské pohromě. Živá souvislost spisovného jazyka s jazykem lidovým byla už nejméně po půl století přervána; barokní spisovný jazyk byl věcí neznámou nebo opomíjenou; nová soustava jazyková se teprve vytvářela, a lidový jazyk, který už tak dlouho sloužil jen funkcím kmenovým a krajovým, nebylo možno prostě ztotožnit se spisovným jazykem. Bylo tedy pochopitelné. jestliže se devatenáctiletý „filosof", v literatuře pouhý začátečník, řídil vzorem Žákovým, i když měl k němu kritický poměr.

Tak či onak, z pobytu na filosofických studiích si odnáší Sušil nejen teoretické literární znalosti, nýbrž i jistou počáteční průpravu pro vlastní literární činnost. A odnáší si též rozhodnutí o své příští dráze. V září 1823 žádá o přijetí jako posluchač bohosloví;

a následujícího roku zahajuje bohoslovecká studia, nejprve jako stipendijní externista, potom jako člen bohosloveckého alumnátu.

Tehdejší bohoslovecká studia byla zaměřena ve shodě s duchem doby převážně k praktickým cílům; studium spekulativní bylo dosti opomíjeno. Zato byla věnována značná péče biblickým vědám; a tak si mohl Sušil osvojit základní znalosti oboru, v němž později tak vynikl. Přitom nezanedbával ani své oblíbené řecké a latinské klasiky a pokračoval i ve svých pokusech o původní básnickou tvorbu; její ukázky najdete v soudobých ročenkách a časopisech (Dennice, Poutník slovanský, Časopis Českého Musea). Jsou to vcelku bezvýznamné napodobeniny současné módní idylicky milostné poesie, jež jsou pouhým cvičením v poetice a jež Sušil nezařadil do svých básnických sbírek.

Po vysvěcení roku 1827 byl Sušil poslán do Olbramovic u Mor. Krumlova jako kooperátor. Bylo mu tedy třiadvacet let, když zahajoval svou kněžskou dráhu; a jeho činnost v duchovní správě ukazuje, že už od samého počátku byla tato dráha vyznačena heslem „Církev a vlast". Ačkoli je hodně zaměstnán povinnostmi svého úřadu (olbramovická farnost měla sedm osad a farář byl starý), nezapomíná ani na theologické studium ani na českou literaturu. O povaze a rozsahu jeho theologických studií v té době nemáme přímých zpráv; můžeme však na jejich intensitu usuzovat z obsáhlých znalostí, jež osvědčil při konkursu na profesorský úřad. Podle M. Procházky studoval v té době též filosofické soustavy podle Ritterových Dějin filosofie, sledoval pilně německé theologické časopisy a zabýval se Bossuetem, Fénelonem a Masillonem. (Procházka 417.)

Farnost byla po stránce národnostní smíšená; bylo tedy Sušilovou povinností pečovat nestranně o duchovní potřeby obou národností, a on si dovedl v tomto směru získat spokojenost obou stran.

Brzy se mu ostatně naskytla příležitost hájiti zájmy Církve i národa v nejbližším okolí. Rok po svém příchodu se stal prvním kooperátorem a na jeho dosavadní místo byl ustanoven Tomáš Procházka, rodák ivančický, asi o rok starší než Sušil. Tento mladý kněz byl typickou ukázkou rozpolcenosti, k níž vedla josefinská výchova po stránce národnostní i náboženské: jsa původem Čech, stal se vlivem školy přívržencem němectví, a jsa katolík a kněz, neměl zdaleka toho pevného přesvědčení náboženského jako jeho druh. Sušil si vzal za úkol utvrditi ho v církevním i národním smýšlení, a měl úspěch. Z Procházky se stal horlivý vlastenecký kněz ve smyslu Sušilově; se Sušilem pak zůstali trvale přáteli i tehdy, když byl roku 1831 Procházka přeložen do Ivančic, kde působil až do smrti v duchu Sušilových zásad.

Nebyl to poměr jednostranný. O několik let později to byl zase Procházka, který měl významnou úlohu v přípravě rozhodného kroku Sušilova života, neboť to on ho přiměl, aby se ucházel o profesuru Nového Zákona na brněnském bohoslovecké učilišti, která se tehdy právě uprázdnila. Sušil sice pomýšlel na získání theologického doktorátu, ale zamýšlel se k tomu připravovat ještě několik let, a nebýt naléhání Procházkova, nebyl by se asi vůbec rozhodl ucházet se již tehdy o profesuru.

Zkoušky, jež byly konány 17. a 18. prosince 1835 v Olomouci a ve Vídni, byly pro Sušila skvělým úspěchem; udivil zkušební komisi důkladnou znalostí bible i všestrannými vědomostmi z odborné biblistic-

ké literatury. Proto mu dvorní studijní komise s výslovným oceněním jeho písemné zkušební práce přiznala oprávnění k přednáškám z biblického studia a brněnský biskup Gindl ho jmenoval na základě toho na počátku roku 1837 profesorem Nového Zákona.

Jmenování nebylo tak samozřejmým důsledkem skvělého úspěchu zkoušek, jak by se mohlo zdát na první pohled. Právě v období mezi zkouškami a jmenováním došlo k příhodě, která je typická pro neblahý vliv státního byrokratismu na církevní administrativu - ale která také ukazuje, že tento vliv tehdy nezasahoval vždycky místa nejvyšší. Tehdejší církevní úřady pečovaly o přidržování mladých kněží ke studiu tím, že jim ukládaly každého půl roku themata, na něž byli povinni vypracovat písemné pojednání. Jedním z takových themat byla též otázka vhodného katechismu, a Sušil, pojednávaje svědomitě o této věci, posoudil nepříznivě tehdejší úředně zavedený diecésní katechismus. Censor jeho práce na to reagoval způsobem byrokratickým: v námitkách proti úředně schválenému katechismu viděl „kacířství" a „velikou drzost" a dosáhl toho, že Sušilova kazatelská činnost byla dána pod dohled. Na štěstí měl Sušil rozumného biskupa, který prozkoumal sám inkriminovanou práci i Sušilovu práci zkušební a učiniv si z nich správný úsudek o jeho pravověrnosti i vědecké kvalifikaci, jmenoval ho profesorem.

Tímto jmenováním skončila pro Sušila doba předběžná a přípravná a začala jeho vlastní životní dráha. Také vnější běh jeho života se tím ustálil a zjednotvárnil; v životě profesora theologie, oddaného svědomitě svému úřadu, nemohlo už být značnějších výkyvů pokud jde o vnější události. Důležité etapy jeho života měly být napříště vyznačovány pře-

vážně, ne-li výlučně směrem jeho studia a jeho literárního díla.

To nám umožňuje soustředit se na soustavné a souvislé probrání Sušilovy literární činnosti v jednotlivých oborech, aniž by se tím stala nějaká podstatná újma chronologické souvislosti Sušilova životopisu.

III

MORAVSKÉ NÁRODNÍ PÍSNĚ

Jestliže jsme nazvali období do Sušilovy profesury dobou přípravnou, neznamená to, že by nebyl do té doby přispěl ničím významným k českému kulturnímu životu. První sbírka Moravských národních písní vyšla už roku 1835 a podle data předmluvy třeba mít za to, že byla hotova už roku 1832; a už tímto dílem se Sušil čestně uvedl do české literatury. Ale všimneme-li si blíže této věci, shledáme, že i toto první dílo Sušilovo lze právem zahrnout do období průpravného, protože nemělo zdaleka ráz definitivní. To vyplývá zřetelně ze srovnání s ostatními dvěma sbírkami.

Při posuzování Sušilovy sběratelské činnosti se obyčejně postupovalo velmi jednostranně: buď se zpočátku šmahem vychvalovala „výbornost" jeho sbírek nebo se - později, za éry realistické - zdůrazňovaly jejich nedostatky, jak se jevily hyperkritickým zrakům filologů, aniž se přitom dbalo na to, jaké byly vědecké podmínky této činnosti na počátku devatenáctého století a jak se s nimi Sušil vyrovnával. A přece je zřejmo, že bez tohoto zřetele není možno si utvořiti správný úsudek. Není nic snadnějšího než kritisovat s hlediska filologických metod dvacátého století nedostatky prvních sběratelů národních písní. Z toho však ještě nezískáme žádné poučení o skutečných osobních zásluhách sběratelů; k tomu je třeba, abychom si všimli podrobněji stupně, v němž si uvědomovali základní problémy své činnosti, i způsobu, jak na ně odpovídali. U Sušila je k tomu

velmi vděčná příležitost; vydal své Moravské národní písně za života ve trojí redakci (nepočítáme-li nezměněný přetisk třetí definitivní sbírky 1860), a každá z nich se liší nejen co do rozsahu, nýbrž i po stránce metodické.

Všimněme si nejprve pohnutek Sušilovy sběratelské činnosti, jež jsou už samy pro něho charakteristické. Jak sám vyznává v předmluvě k definitivní sbírce, byl podnícen k sbírání moravských lidových písní již roku 1824 výzvou Čelakovského, který „nějakých písní z Moravy pro všeslovanskou sbírku svoji dovolával se", a po čtyři následující léta sbíral o prázdninách lidové písně v okolí svého rodiště. Náleží tedy první sběratelská činnost Sušilova do dob jeho bohosloveckých studií; činnost v duchovní správě mu přirozeně neponechávala k tomu dosti volného času, ježto byl neustále vázán na své působiště. Rozhodl se k této činnosti, „uznav potřebu takového sbírání", jak stručně praví, nešíře se dále o svých pohnutkách; je však zřejmo, že jako u jiných sběratelů to mohly být pohnutky trojího druhu: vlastenecké, estetické nebo vědecké. V tehdejší době se uplatňovaly hlavně první dvě. Dokázat, že národ se může chlubit bohatstvím lidové, poesie jakožto důkazem své duševní síly a velikosti, a dát v dobré lidové poesii oporu tvorbě umělé poesie – to byly dva základní motivy sběratelství lidové písně v době romantického nacionalismu. Pohnutka čistě vědecká – sbírání lidových písní jako „národopisného materiálu" – se uplatňovala obyčejně jen v mezích pohnutek základních; ba někde byla přímo vylučována, jako u Čelakovského, u něhož převládal zájem estetický – snaha sebrati nejlepší výtvory lidové poesie v nejlepší versi, nikoli snaha o „úplnost materiálu".

Nuže, pro Sušila je charakteristické, že se snaží

stále důrazněji uvésti všechny tři zřetele v rovnováhu. Na počátku naň jistě působilo nejvíce hledisko Čelakovského; vedle toho se také přirozeně uplatňovaly ve výběru důvody rázu morálního (nehledíc k bezděčnému „výběru", který prováděla tehdejší censura): Sušilovy sbírky byly určeny pro obecnou čtenářskou potřebu, nikoli pro studium ve vědeckých seminářích; proto se v nich musily přirozeně uplatňovat zřetele ethiky četby. Ale od Čelakovského se lišil Sušil už tím, že pro něho nebyla lidová poesie základem poesie umělé; rozlišoval pečlivě mezi oběma typy a zdůrazňoval odlišnost jejich estetických měřítek. Lišil se od něho také tím, že písně nepřepracovával, jak to činil někdy Čelakovský podle svého kánonu lidové písně. Co je však nejpozoruhodnější na vzájemném poměru Sušilových tří sbírek, toť postupné propracování a uplatňování hledisek národopisných.

Už při první sbírce řeší zajímavým způsobem otázku dialektologického třídění písní. Staví se k řadění písní podle nářečí odmítavě, a uvádí pro to dva důvody: za prvé že přesné hranice nářečí neexistují, nýbrž že „slovanská řeč na Moravě jest ustavičný přechod od jednoho ke druhému nářečí, a často se dvoje setká v dědině jedné"; za druhé že jazyk lidové písně se nekryje vždycky s nářečím svého výskytu, nýbrž jeví buď vliv jiného nářečí nebo vliv spisovné mluvy. První důvod platil tím více vzhledem ke stavu tehdejší dialektologie: poněvadž nebylo ještě pevně stanovených měřítek ve vymezování dialektů ani nebyl zpracován potřebný materiál, nebylo ani možno přesně třídit písně podle těchto hledisek. Nahradit tento nedostatek nebylo také v silách jediného člověka, a proto Sušil správně od třídění raději upustil. Ale ještě významnější je druhý důvod, který

má platnost zásadní a který je původním objevem Sušilovým. Sušil je první, kdo u nás upozornil na odlišnost písňové mluvy od mluvy nářečí (a to odlišnost vědomou a chtěnou) a na důsledky, které z toho vyplývají pro studium nářečí. Trvalo více než půl století, než odborná věda pochopila význam faktu, jejž Sušil postřehl hned na počátku své sběratelské činnosti – a jejž zdůraznil opětně v definitivní sbírce.

Nebylo-li dobře možno třídit písně podle nářečí, bylo na snadě vzít za základ třídění podle místa výskytu či zápisu, jež neskýtá takové obtíže a jež má značný význam zejména pro srovnávací národopis. A právě zde můžeme pozorovat, jak se hledisko vědecky-sběratelské u Sušila stále více uplatňuje. V první sbírce není místo zápisu vůbec udáváno, to je však snadno pochopitelné: za prvé byla první sbírka myšlena vlastně jen jako doplněk sbírky Čelakovského - šlo o to, aby se ukázalo, jaká je povaha moravské lidové písně vůbec; a za druhé pochází velká většina čísel první sbírky z téže oblasti – z kraje brněnského, protože v té době nedovolovaly poměry Sušilovi rozšířiti činnost na vzdálenější kraje Moravy.

U druhé sbírky, jež vyšla roku 1840, je tomu už jinak. Profesorský úřad umožňoval opět Sušilovi podnikati o prázdninách soustavné sběratelské zájezdy a zejména i rozšířiti sběratelskou činnost nejen na celou Moravu, nýbrž také na Opavsko a českou část Těšínska, ba i na české osady v severním Rakousku. Tím nabyl materiál druhé sbírky nejen na rozsahu (proti 190 číslům první sbírky je tu 586 písní), nýbrž i na místopisné rozmanitosti. Nicméně ani zde ještě není udáváno místo zápisu, víme však z přípisků v Sušilových exemplářích, že buď už tehdy nebo brzy poté si začal soustavně všímat i této strán-

ky. V poslední sbírce, jež je opraveným a hojně doplněným vydáním prvních dvou sbírek a jež vyšla nejprve v sešitech v letech 1853-1860 a téhož roku v novém přetisku, je už u většiny písní uvedeno naleziště.

Také po jiných stránkách se v definitivním vydání uplatňují vědecké zřetele větší měrou než v prvních vydáních. Tak na příklad, pokud jde o autentičnost záznamů, nezařazuje už Sušil – jako v druhé sbírce – texty jiných sběratelů, aniž je přezkoušel vlastním poslechem: „Písně dříve od jiných sběratelů přijaté a v druhém onom svazku 1840 položené nalézají se v ní v tom způsobu, v jakém znovu z úst lidu dle slov i nápěvu ode mne napsány byly." (Předmluva k 3. sbírce.) Také variantám textů i nápěvů je věnována větší pozornost než dříve; připojováním odkazů k jiným sbírkám českým i jinoslovanským se uplatňuje zřetel srovnávací. Při chystání této sbírky přezkoušel Sušil znovu své hledisko dialektologické a uvažoval, nemá-li přihlížet k hláskovým zvláštnostem, jako je tvrdé l nebo měkké s a z, ale po jistém váhání od toho upustil, pokládaje to za „malichernosti". To by mu asi moderní dialektolog přísně vytkl; ale nesmíme zapomenout, že tu Sušil posuzoval dialektickou stránku písní s jiného hlediska než dialektologického; vycházel opět z faktu, že „výhovor v písní vezdy češtině (t. j. spisovné) se blíží" a že „národní písně za dokonalý obraz podřečí sloužiti nemohou". (Předmluva.) Zde se tedy opírá opět o důležitý princip, jejž sám objevil a uplatnil, a činí to s přímým odkazem k jazykovému cítění samého lidu, jak svědčí toto místo z listu A. V. Šemberovi: „Při tom musím vesměs vyznati a osvědčiti, že lid při písních povždy jinak vyslovuje než v obyčejné řeči a vždy více ku písemnému jazyku

se přibližuje; a na moje napomenutí, aby mně tak povídali do péra, jak mluví, odpověděno mi nejednou, že tak oni nezpívají jak mluví, nýbrž že onačejší jest jazyk při zpěvě. Lid náš považuje písně své co něco vyššího a domnívá, že i ve vyšším nějakém rčení je pronášeti musí; abych o tom pomlčel, že školy ovšem veliký vplyv mají na takové původního rázu setírání." (12. března 1854; viz Z doby Sušilovy str. 59–60.)

Tento text je velice důležitý; dokazuje, jak nesprávné jsou výtky, jež byly – a dosud jsou – činěny Sušilovi právě v této věci. Jeho hledisko vyplývá naprosto logicky ze správného a vědecky velmi významného principu. Materiál jím shromážděný má už sám o sobě ráz literární - představuje původní literární modifikaci nářečí, vytvořenou lidem samým; a po této stránce ovšem v něm mají hláskové charakteristiky význam podružný a nemusilo tedy být k nim přihlíženo, ba bylo by bývalo nedůsledné, kdyby se byly hláskové odlišnosti nářeční zachovávaly, zatím co mnohem výraznější charakteristiky jiné zachovány být nemohly. Tím se ovšem nic nemění na významu hláskových nářečních znaků s hlediska dialektologického; ale toto hledisko, jak jsme viděli, zde nemohlo být plně uplatněno. Na věci také nemění nic fakt, že v některých případech máme co činit s písněmi po dialektické stránce zcela čistými; platnost Sušilových soudů je přirozeně omezena na jeho vlastní materiál.

Významné je také, že v uvedeném textu Sušil doplňuje a přesněji vymezuje svou zásadu tím, že rozlišuje mezi vědomým lidovým zliterárněním dialektu a mezi vlivy, jimiž působí na dialekt školní výchova; i to je dokladem o prohlubování jeho vědeckých zřetelů sběratelských.

Co se týče věrnosti reprodukce nasbíraného ma-

teriálu, prohlašuje Sušil výslovně, že „při textu rovně jako při nápěvích především věrnosti šetřeno, aby nic nepřimudrováno, nic proměněno, nic vynecháno nebylo. Tudy každá píseň v tom podřečí napsána, v němžto zpívána byla... Neméně melodie tak převzaty napsány jsou, jak původně zpívány byly; vidí-li se tudy ta nebo ona od obyčejného způsobu odchodna, to jediné lidu či zpěvákovi tomu, z jehož úst nápěv napsán jest, přičítati dlužno." (Předmluva k 3. sbírce). Tuto zásadu také Sušil přesně zachovával, ovšem v mezích, jež odpovídaly jak účelu a metodě jeho díla, tak jeho možnostem a okolnostem, za nichž vyvíjel svou sběratelskou činnost. Toho je třeba si všimnout podrobněji.

Co se týče první věci, je třeba mít na mysli, že přes všechno postupné zdůrazňování vědeckých zřetelů nesleduje ani při poslední sbírce Sušil záměr odborně národopisný – nechce zachytit slovesný projev lidu ve všech jeho nahodlivých jednotlivostech – nýbrž zřetel umělecko-historický – chce zachytit slovesný projev lidu v jeho esteticky nejčistší podobě, jak se skutečně vyskytuje v daných okolnostech místních i časových. Jeho předností sice jest, že spojuje oba zřetele; ale druhý je u něho hlavní věcí, první pak se uplatňuje jen natolik, nakolik se nekříží s druhým. A že se oba zřetele nutně v jistém bodě rozcházejí, je samozřejmé. Odborně národopisný badatel pojímá každý jednotlivý přednes lidové písně jako samostatný fakt a zachycuje všechny jeho znaky bez ohledu na estetické normy; je tedy pro něho vlastním předmětem záznamu a studia i každá nahodilost, jež vyplývá z podružných nebo průvodních okolností – z povahy individuálního přednesu, ze změn, jež vnáší do přednesu povaha, nálada, nedostatky přednášejícího a podobně. Naproti tomu s hlediska umě-

lecko-historického je vlastním předmětem zájmu i studia lidový projev ve své věcné povaze, takový, jaký je sám o sobě bez nahodilých vlivů průvodních okolností. Sběratel tohoto typu se tedy snaží nalézt podle možnosti úplný text v nejlepším znění a ten je vlastním cílem jeho práce. Má-li dva texty, z nichž jeden je úplnější než druhý, přidržuje se prvního a druhý odloží nebo nanejvýš uvede jako variantu; totéž platí, má-li dva texty, z nich jeden je po stránce kompoziční a výrazové dokonalejší. A totéž lze říci s příslušnými změnami i o nápěvu. Poněvadž Sušil je výslovně sběratelem tohoto typu, počíná si přirozeně tímto způsobem. Věrnost záznamu tedy u něho znamená, že ze svého materiálu vybírá a uvádí objektivně nejlepší nebo nejúplnější text i nápěv. To stačí k splnění jeho úkolu. Že uvádí mimo to i varianty, jež nemají význam s hlediska estetického, a přidává příslušný aparát srovnávací, to už je vlastně koncese stanovisku národopisnému; a je zřejmo, že tak může činit jen potud, pokud se to srovnává s jeho hlavním zřetelem. Odtud lze na příklad pochopit, proč ani v poslední sbírce neuvádí místo zápisu u všech čísel. Ale také si z toho vysvětlíme mnoho jiných zdánlivých nedůsledností, především onu „labilitu textů", kterou vytýkají i vydavatelé Sušilových Moravských písní z roku 1941, nerozlišujíce dostatečně mezi tím, co bylo vědomým a zdůvodněným opominutím podružných podrobností, a mezi tím, co vskutku Sušilovi uniklo proti vůli.[4]) Do první skupiny náleží všechny „nářeční nedůslednosti", o nichž už byla řeč; ale sem třeba zařadit i fakt, že někdy text první strofy, podložený notám nápěvu, je v jiném nářečí než v textu hlavním. Lze zcela dobře předpokládat, že i když Sušil si uvědomoval nářeční odlišnost obou textů, neodstranil ji buď proto,

že to pokládal za vedlejší věc, nebo že úmyslně ponechal text pod nápěvem jako ukázku nářeční varianty písně. Tím se množství skutečných chyb, vzniklých buď již v rukopise nebo při sazbě, podstatně zmenší.

Co se týče způsobu sběratelské činnosti, můžeme se o něm dostatečně poučit z předmluvy k první sbírce i z různých vzpomínek svědků a účastníků jeho činnosti. Jak již bylo řečeno, mohl se této činnosti věnovat jen o prázdninách, kdy nebyl vázán povinnostmi svého úřadu. Byl při tom odkázán na soukromou pomoc známých kněží nebo učitelů; o nějaké úřední podpoře nemohlo být řeči v době, kdy bylo sledováno s podezřením všechno, co směřovalo k posílení svébytného národního života. S nepochopením a nedůvěrou se Sušil setkal někdy i u kněží, ba i u samého venkovského lidu, který nechápal, proč se učený kněz zajímá o jejich prosté písně. Poněvadž prostý člověk byl nakloněn nedůvěřovat každému počinu „pánů", který mu byl nepochopitelný nebo nezvyklý, nelze se divit, že pokládal i Sušila za jakéhosi úředního vyzvědače.[5]) Delší pobyt na místě by byl mohl arci odstranit takové nesnáze; Sušil však měl na každý zájezd jen omezenou lhůtu, určovanou jednak možnostmi časovými, jednak povahou a mírou pohostinství, jehož se mu mohlo dostati. Nemohl pobýt týdny v jedné vesnici, seznámit se zvolna s lidmi, získat jejich důvěru a zaznamenat jejich písně v přirozeném prostředí a za příležitostí, k nimž byly určeny. Obyčejně si mohl jen dát pozvat několik zpěváků do hospody nebo do školy či na faru a tam si dát přednést jejich zásobu písní obyčejně za jediný půlden.[6])

Některé z těchto nesnází se sice časem zmírnily, když Sušilova činnost mu získala všeobecnou úctu

a jeho osobní vlastnosti mu získaly přátelství venkovských kněží, kteří mu ochotně poskytovali pohostinství a podporu v jeho sběratelské činnosti. Ale je nesporno, že z nich vyplynuly jisté nedostatky, zejména pokud jde o záznam melodií. Sušil měl dobré hudební vzdělání, jehož základy byly položeny už v době jeho domácích studií; o tom svědčí zejména pečlivé určování tónin u nápěvů. Neudává však tempo; toliko v úvodě stručně poznamenává, že „tempo se povahou písně určuje". U tanečních nápěvů - jichž je ostatně málo - není někde správně udán rytmus; a to si lze právě vysvětlit tím, že písně tohoto druhu nemohl zaznamenávat v jejich přirozeném zařazení, při provádění tance.

K uvedeným nesnázím třeba připojit ty, je vyplývaly z vlastního cíle sběratelské činnosti. Aby mohl podat nejdokonalejší vzor určité písně, musil přirozeně nejen získat co nejvíce variant, nýbrž i co nejvíce přednesů již stanoveného vzoru textu či nápěvu; tím se rozsah jeho práce přirozeně zvětšoval. Jaký na to kladl Sušil důraz zejména při nápěvech, je zřejmo z těchto slov v Předmluvě k třetí sbírce: „Při žádném nápěvu na jednom slyšení a napsání jsme nepřestávali, nýbrž tutéž melodii několikráte pro jistotu i v jiných krajích sobě zpívati dávali, a tedy žádná melodie na povaze jediného, abychom tak mluvili, čtení nespoléhá."

Vzhledem ke všem těmto okolnostem lze říci, že Sušil vykonal v oboru sběratelství lidové písně všechno, co bylo v daných poměrech možno, a že jeho sbírku lze řadit po bok sbírce Erbenově. Nebyla jen dobrým východiskem pro pozdější sběratelskou činnost, rozvíjenou za příznivějších vědeckých předpokladů, nýbrž uchovala si trvalou cenu právě proto, že se Sušil neřídil jednostranným záj-

mem vlasteneckým, estetickým nebo národopisným, nýbrž že dovedl harmonicky spojit všechny tyto zřetele. Takto vytvořil dílo, jež je zároveň cenným vědeckým pramenem i dobrým dílem popularisačním. V tom je hlavní význam Sušilových Moravských písní.

Dodejme, že tento význam nebyl plně oceněn ani za Sušilova života ani později, v období realistické reakce. Na Moravě se ovšem dostalo Sušilovi hojné pochvaly, ale ta vycházela hlavně z popudů vlasteneckých - z hrdého uspokojení, že konečně i na Moravě se našel muž, který... atd. V Čechách se dostalo Sušilovi též obligátní pochvaly vlastenecké, ale nezdá se, že by si byl dal někdo námahu zjistit a veřejně ocenit osobité kvality jeho díla. Kriticky fundovaného uznání se dostalo Sušilovi - té ironie - vlastně jen v německých časopisech. Také po finanční stránce asi nebyl úspěch Sušilova podniku veliký, vzhledem k tomu, že sešitové vydání třetí sbírky dlouho vázlo pro nedostatek odběratel.

Realistická literární věda sice uznávala jisté zásluhy Sušila jako „národního buditele" na Moravě, ale pospíšila si shrnout na jeho osobu všechny nedostatky, jež vyplývaly z dobových okolností, a přičísti mu na vrub jako osobní nedostatek třeba i to, co bylo Sušilovou předností - jako jeho aplikaci zásady o odlišnosti písňového jazyka od běžné mluvy nářeční. Toto hledisko se uplatňovalo až do naší doby, vinou rostoucího sebevědomí a převahy odborně národopisného směru sběratelského. Ale v poslední době se dostalo Sušilově významu přiměřeného projevu uznání pečlivým vydáním jeho Moravských písní, jež uspořádali Robert Smetana a Bedřich Václavek.

BÁSNĚ

Řekli jsme už, že Sušil začal svou literární činnost básněmi; po prvé byly tištěny v almanachu „Dennici" již roku 1825. Také k své první sbírce Moravských písní připojil Sušil v dodatku několik svých původních básní i překladů. Pokračuje pak v skládání původní poesie i v básnických překladech hlavně z poesie latinské až do smrti. Roku 1846 vydává překlad církevních hymnů. Následujícího roku vychází první sbírka jeho původní tvorby, *Básně*. Roku 1851 vydává sbírku *Růže a trní*, jež pak spolu s první sbírkou vychází v souborném, „opraveném" vydání roku 1862 jako *Sebrané básně*. 1861 vydává svou *Anthologii z Ovidia, Catulla, Propertia a Musea*. Posmrtně pak vycházejí jeho *Nové básně* ve dvou dílech: *Zpěvy a hněvy* (1869) a *Smíšené básně* (1870).

Tento výčet děl svědčí o vytrvalém činném zájmu o básnickou tvorbu. Přitom však žádná stránka Sušilovy činnosti nebyla tak často a tak záporně posuzována jako právě jeho činnost básnická, zejména původní. Tyto námitky se dotýkají i zásadní otázky, zdali lze vůbec Sušila pokládat za básníka. Z jednotlivostí se mu vytýká příliš hojné tvoření „neústrojných" slov, rétoričnost, didaktičnost, sentimentalita, puritánství, fanatismus a kdož ví co ještě.

Tak se podle M. Hýska „v jeho verších mísí rhetoričnost s didaktikou, slovanství s katolictvím v chaotické směsi, z níž stále prohlédá uplakané oko neuznaného proroka, který nechce nechat svět jít kolem, zaťatá pěst fanatického demagoga, sentimentální

senilnost neživšího a zdětinštilého muže, vzdorný úšklebek puritánského samotáře, nad nímž jen zřídka zvítězí prostý a přirozený hlas srdce." (Literární Morava 66). To je jistě úsudek velmi příkrý, a nutně se nám při něm vynoří otázka: Je vůbec možno, aby duch tak vynikajících kvalit jako Sušil byl vynaložil tolik úsilí na něco, co je v jeho díle pouhým žalostným omylem? A druhá otázka: Je možno, aby tak vynikající charakter morální se projevoval tak ubožáckým způsobem?

Podle našeho názoru nedává to, co bylo o tom dosud řečeno, ani zdaleka opravdu průkaznou odpověď na tyto otázky, protože nebylo řádně uplatněno ani jedno ze základních měřítek, nezbytných k vytvoření průkazného hodnotícího soudu. Nezbývá tedy než provést celé zhodnocení znova od základu, i když si to vyžádá poměrně mnoho místa; bude to tím oprávněnější, že problematika soudu o Sušilově poesii je v podstatě táž jako kriteriologická problematika většiny české poesie Sušilovy doby, počínajíc Čelakovským a končíc Furchem - s výjimkou Máchy a Erbena. Jednou ze základních chyb v posuzování Sušilovy poesie bylo právě to, že se Sušilovi jako individualitě přičítaly nedostatky, jež charakterisují celé období.

K posouzení kteréhokoli básníka s hlediska historického i slovesně kritického musíme předběžně zkoumat tři věci: básnický typ, stav slovesné tradiče, do níž je básník svou činností zařazen, a původní přínos jímž přispívá k hodnotám daným tradicí. Opomineme-li kteroukoli z těch věcí nebo nerozlišíme-li náležitě mezi nimi, nemůžeme dojít k správnému závěru.

Vezmeme-li si třeba otázku básnického typu, je zřejmo, že nemůžeme uplatňovat stejná partikulární

měřítka na všechny básnické typy ani na všechny druhy poesie. Jiná partikulární kriteria platí pro poesii didaktickou, jiná pro poesii „čistou"; a i zde posuzujeme jinak poesii reflexivní, duchovní, filosofickou, jinak poesii subjektivní, náladovou, přírodní a jak ještě bývá přesně i méně přesně označována. A to platí jak pro hledisko historické, tak pro hledisko slovesné, i když zaměření soudu a povaha kriterií je rozdílná. Jako nemůže slovesný kritik posuzovat poesii reflexivní podle partikulárních estetických měřítek poesie přírodní, tak nemůže ani literární historik pokládat za nedostatek reflexivní poesie určité doby nebo školy fakt, že nepřispěla k rozvoji básnické tvorby v oboru přírodní poesie - stejně jako je pochybené vytýkat mistru žánrové drobnokresby, že nenapsal třeba „mohutnou románovou fresku". Stupeň kladného nebo záporného hodnocení se ovšem může u obou hledisek při posuzování téhož předmětu lišit; s hlediska historického může mít na příklad rozvoj didaktické poesie v určitém období veliký kulturní význam, zatím co s hlediska slovesné hodnoty může být posuzován jako úpadek poesie, ale to nic nemění na zásadě, že rozlišování partikulárních kriterií podle druhů je nezbytné - nemluvíc ovšem ani o tom, že je třeba nezaměňovat hodnocení slovesné s hodnocením historickým.

Za druhé je třeba - zejména při hodnocení historickém - rozlišovat v každém slovesném díle hodnoty, jež v něm pocházejí z tradice, od hodnot, jež jsou výsledkem individuální činnosti jeho tvůrce. To bývá až příliš často zanedbáváno vinou jednostranných ideologických hledisek; podle toho, zdali se více zdůrazňuje individuální nebo pospolitý rys tvorby, se neprávem přičítají tradiční hodnoty individualitě nebo naopak; a totéž platí o vytýkaných nedostatcích.

Chceme-li se tedy správně orientovat při posuzování Sušilovy básnické tvorby, musíme nejprve zjistit, jaký básnický typ představuje, dále z jaké slovesné tradice jeho dílo vychází, a konečně, čím tuto slovesnou tradici obohacuje. Teprve když odpovíme na tyto tři základní otázky, můžeme definitivně zhodnotit Sušilův básnický význam s hlediska slovesného i historického.

Pro stanovení básnického typu opět nestačí jen zkoumati, jaká thematika převládá v básnickém díle. Tu je třeba nejprve zjistit, jak pojímá autor sám svou tvůrčí činnost; potom, která stránka slovesného díla je hlavním těžištěm jeho tvůrčího zájmu; teprve nakonec přichází zřetel thematický.

Není nesnadno určiti, jak pojímal Sušil svou básnickou činnost. Poesie je pro něho především výrazem pravdy rozumově pojaté, jako hudba naproti tomu je výrazem citu. „Cit zajisté jest nějakový ton duše, jímž útroba její tetelí, jest zvuk, jímž tajemnice její hlaholí. A odtud jde, že jako myšlenka se pojí se slovem, tak i cit, choť ten a spolu rozenec duše, v hudbu se strojí. Proto poesie s hudbou u všech národů na počátku nerozlučným poutem se váže, a jenom kde národ k nějakému stupni abstractie dospěl, tam i poesie se od hudby odtahovati počala." (Úvod k *Hymnům církevním*, I. vydání.) Jasně vyhraněná, ve svých logických vztazích rozvedená myšlenka je hlavní složkou jeho básnické skladby; tím se hlásí Sušil zřetelně k humanistické poetice, pro niž je klasická poesie trvalým nejvyšším vzorem literární tvorby - jak to Sušil sám také tvrdí v Předmluvě k své *Anthologii*. „Klasická literatura, jak ji v užším smysle jmenují, zůstane po věky veškery vzorem, pravidlem a ředidlem slovesného písemnictví všech národů."

Nesmíme to ovšem chápat tak, jako by u Sušila nebylo jiných témat než ideových - že by na příklad nepsal básně subjektivní, náladové, přírodní a podobně. Námět a koncepce není totéž. Námětem rozumíme skutečnost vzatou o sobě; koncepce, jak říká už samo slovo, je námět tak, jak už je pojat a zaměřen k určitému individuálnímu výrazu. Řekne-li se tedy, že hlavní důraz je u Sušila na ideji, neznamená to, že se u něho nevyskytují náměty citové nebo imaginativní, nýbrž že takové náměty docházejí u něho vždycky výrazu skrze ideu - že z citu nebo představy se musí stát uvědomění citu nebo představy, zachycené v jasně formulované ideji, a teprve tato idea se stává vlastním bezprostředním předmětem výrazu.

Tomu odpovídá také pojetí výrazu či „formy" v užším smyslu. Ačkoli si Sušil dobře uvědomoval, že „pouhý rytmus není báseň", nýbrž že k působivosti básně přispívají společně „myšlenka, cit a vzchyt" (Smíšené básně 202), přece ve shodě s klacisismem viděl dokonalost poesie v plynulosti rytmu, hladké vyrovnanosti verše a plastické názornosti obrazů - tedy hlavně v tom, co tvoří vnější obrys díla. „Co slovesnost řeckou a na ní osnovanou latinskou věčným vzorem činí, jest blahomíra a ona okrouhlost, jenž veškery hrany a všechnu draslavost ujemniti a uhladiti uměla, jak stín země na luně se okrouhluje a kostrbatosti hor ukrývá." (Předmluva k Anthologii). To je zcela důsledné; je-li hlavní složkou básnické struktury rozumová pravda, pak se mohou z výrazových prostředků uplatňovat jen ty, jež vyhovují výrazovým požadavkům této složky - jež jsou přiměřeny významovému prvku koncepce. Že se tím dikce poesie značně přibližuje dikci prózy, je na snadě; a tím je dáno také jisté omezení básnického účinku.

Je-li však antická poesie Sušilovi vzorem „v tom, jak myšlénku sličně a plasticky ve slovech vystaviti", neplatí to o volbě themat a o povaze koncepce. V tom se Sušil vědomě odklání od antiky jakožto básník křesťanský. Studium antických autorů má podle něho sloužiti jen k lepšímu vyjadřování křesťanských pravd. „Účel jejich jest, abychom opět slov sv. Basilia užili, zrcadlo ducha lidského vyšlechtiti, vyhladiti a vyleštiti, aby pravda Boží se v něm co slunko na hladině čisté vody jasně ozračovati mohla, nikdá nám ale nemohu svrchovanou knihou pravdy a mravů býti." (Předmluva k *Anthologii.*) Ve shodě s tím je také většina themat Sušilovy poesie vzata přímo nebo nepřímo z oblasti náboženského života - ať už jde o náměty ze života Kristova, Panny Marie a světců, nebo náměty liturgické a ethické, nebo konečně themata apologetická a kontroversní.

Antická poetika a křesťanská thematika - to jsou tedy dva hlavní rysy Sušilova pojetí básnické činnosti - rysy, jež označují Sušila jako typ křesťanského humanisty.

Všimněme si teď básnické tradice Sušilovy doby a možností, jež mu dávala k uskutečnění jeho básnického ideálu.

První polovina devatenáctého století je doba pro českou poesii neobyčejně kritická. Vystupuje v ní do popředí velmi důrazně fakt, že slovesná tradice byla v osmnáctém století přerušena. Prázdno, které odděluje poslední články živé tradice umělé poesie od prvního rozmachu romantické poesie, má nejosudnější následky pro celou českou literaturu. Neboť literaturu nelze vytvářet z ničeho, ani nelze libovolně urychlovati její růst. Literatura je vázána na jazyk, musí vycházet z dané tradice jazykové; a růst,

obohacení jazyka se měří nikoli roky, nýbrž celými generacemi. Byla-li tedy kontinuita - jak tomu bylo právě u básnického jazyka českého v osmnáctém století - přerušena na více než padesát let, musilo dojít k neblahým následkům. Znamenalo to, že básník devatenáctého století nenalézal dostatek materiálu k vytvoření přiměřeného výrazového prostředku, nýbrž byl nucen si tak říkajíc vytvářeti samu základní látku výrazu, jako stavitel, který by byl nucen sám si vytvářet vhodné stavivo, než by mohl přistoupit k provedení stavby.

Východisko z této situace bylo možno najít jen návratem k minulosti. Bylo třeba navázat na starší tradici a vybrat si z ní něco, co ještě bylo živé, to jest, co bylo možno přizpůsobit nové situaci; a na tomto základě teprve podniknout pokus o nový básnický jazyk.

Tento návrat se mohl dáti trojím způsobem.

Nejprve tu byla tradice umělé barokní poesie náboženské, zastoupená pozoruhodnými básníky sedmnáctého století, mezi nimiž první místo zaujímá Bedřich Bridel. Tato tradice mohla poskytnout dobrou oporu kvalitami svého básnického jazyka; na neštěstí však byla již zcela zapomenuta – a měla zůstat zapomenuta téměř ještě celých sto let. To, co z ní zůstalo v dobové poesii, bylo pouhé doznívání, ohlas barokních motivů i básnických obrazů v poesii osmnáctého století; dospět z těchto úlomků k obnovení plnosti básnického jazyka – to byl úkol, jehož byl schopen jen tak výjimečný genius, jako byl Mácha. Že k tomu vůbec došlo – že na počátku devatenáctého století mohlo vzniknout něco tak bohatého, jako je verš *Máje*, je jednou z nejpodivuhodnějších událostí českých literárních dějin. Ale právě proto také mohlo k pochopení a využití tohoto básnického činu dojít až v dalších generacích.

Druhý způsob byl dán existencí lidové písně světské i kostelní. Aspoň v ní nebyla tradice docela přervána. V lidové písni zůstal uchován nejeden prvek barokní koncepce, komposice i výrazu, a nadto měla lidová píseň v sobě i samostatný tvůrčí prvek; nebyla pouhým trpným otiskem starší tradice, nýbrž žila vlastním životem, měla svůj vlastní thematický okruh i své vlastní výrazové zákony k němu přiléhající. To byl tedy bezpečný základ – a vskutku se také lidová píseň, jak víme, stala východiskem značné části české romantické poesie, počínajíc Čelakovským a končíc Nerudou. Ale měla také nevýhody; protože měla omezený okruh látkový i výrazový, nemohla se stát po všech stránkách vzorem umělé činnosti básnické, jež zahrnuje širší ohlasti. Mohla být s úspěchem napodobena, ale Čelakovského *Ohlasy* zůstaly ojedinělým dílem ve vývoji české poesie. Mohla se stát východiskem k dílu, jež soustředilo v jediné ohnisko všechny její nejvzácnější prostředky básnického účinku, jako Erbenova *Kytice*; ale to ovšem mohlo být provedeno také jen jedenkrát. Pokud však jde o širší uplatnění, musila být podrobena složitému a obtížnému přetváření, než se její výrazové prostředky mohly rozvinout tak, aby vyhovovaly úkolům poesie umělé.

Za třetí konečně bylo možno navázat na tradici humanistickou. Ale zde byla obtíž v tom, že tradice humanistická byla převážně tradicí naukové prózy a proto poskytovala poesii jen jednostrannou pomoc. Umožňovala navázat na antickou poetiku v pojetí i skladbě; ale neposkytovala dostatečný základ pro vytvoření básnického slova. Mohla se tedy stát východiskem jen typu básníka s převahou prvku myšlenkového - jakým byl právě Sušil. A i to platilo jen potud, pokud její významové možnosti odpo-

vídaly výrazovým potřebám doby. A poněvadž mezi oběma obdobími ležela dvě století a myšlenkový svět obou dob se značně různil, je na snadě, že i zde byly možnosti velmi omezeny. Byl tedy i básník Sušilova typu postaven před velmi nesnadný úkol. Poněvadž přejímal v podstatě poetiku antickou, nemusil vytvářet nové formy verše; zato však musil značnou měrou dotvářet a přetvářet jazyk po stránce významové.

Něco takového však je nejen nesnadným, nýbrž také na výsost nejistým počínáním. Vývoj jazyka závisí na mnoha okolnostech, které se vymykají logickému výpočtu, a nelze jej nikdy dopředu přesně odhadnout. Tvůrce nových slovních výrazů nemůže být nikdy jist, zdali se jeho dílo ujme; a neujme-li se, pak je pociťováno nejen jako cosi cizího, nýbrž i jako cosi nesmyslného nebo směšného; konvence je velmi silný prvek v jazykovém povědomí a každá nezvyklá odchylka v něm působí komicky. Na druhé straně však bez jazykového novotaření se nebylo možno obejít nejen v poesii, nýbrž ani v jiných literárních oborech. Uvědomujeme-li si to, chápeme, že český básník, který šel tímto směrem, měl více vyhlídek na neúspěch než na úspěch; a k tomu na neúspěch, za který mohl mnohem menší měrou, než v jaké mu měl být přičítán pozdějšími generacemi, které už na tom byly lépe a které nedovedly už tak dobře pochopit jeho situaci i jeho pohnutky.[7])

Nuže, je fakt, že Sušil právě v této snaze ztroskotal a že, ačkoli v této věci sdíleli jeho úděl i jiní, jako Kollár a do jisté míry i Jungmann, výtka novotaření na něm ulpěla nejvíce. Bude tedy dobře začít třetí bod výkladu právě touto otázkou. To nám umožní také osvětlit lépe ostatní stránky Sušilovy básnické činnosti a zabránit, abychom nehledali chyby tam, kde nejsou.

Netřeba snad zvláště zdůrazňovat, že by bylo chybou vytýkat Sušilovi jeho pojetí poesie nebo jeho typ básnické činnosti. Převaha myšlenkového prvku v koncepci není sama o sobě o nic méně oprávněná než převaha prvku obrazivého, citového nebo smyslového; záleží jen na tom, zdali je celek básnické struktury vyvážen - jinými slovy, zdali ostatní prvky nejsou touto vůdčí úlohou myšlenkového prvku zatlačeny nebo ochuzeny. Sušilovo pojetí poesie nebylo rozhodně jednostranné a jednostranná nebyla ani jeho realisace v nejlepších Sušilových básních; právě v těch však zřetelně postřehujeme, jak velice je jejich básnický účinek rušen novotvary. To se dá ukázat na básni, která spojuje typicky všechny tři zřetele - to jest, vyjadřuje Sušilovu ideu dokonalé básně, je sama jednou z nejlepších Sušilových básní a obsahuje normální u Sušila množství jazykových zvláštností. Je to báseň *Recenze* ze *Smíšených básní.*

Což za krásné to písně jsou,
jak v tiché vodě loďka jdou.
Svět s ideou v nich snouben,
duch ve přírodě vhlouben,
jsou hluboké v nich rozumy,
nic na prázdno tam nešumí.
A srostitá ta plastika
je sladkým kouzlem proniká,
jak křišťál vše je zračito,
jest každé kvítko rozvito
a tlupa krásných obrazů
se jeví v sličném úkazu.
Strom jest to v ráji štípený,
kmen se zdravými kořeny
a hejno větví a ten klest,
to všechno plno květů jest.

Vab všude, kouzla, přeluda,
a jazyk sladce zahudá.
Vše skví se čistým étherem,
jak záplava jde večerem,
jak plove labuť po vodách,
tak tone duch ten v lahodách.
(Str. 70)

Co zde Sušil požaduje na básni, není jistě nic jednostranného. Spojení prvku duchového a smyslového, plnost významu a výstižnost výrazu, plastika obrazu i hudba slova, jednota základní myšlenky i rozmanitost a bohatství výrazových prostředků – to všechno tu je zdůrazněno. Co se týče provedení básně samé, nemůžeme upříti, že až po určitý bod jsou v něm splněny požadavky básnického ideálu, jejž vyjadřuje. „Svět s ideou" jsou dobře vyváženy, obraz a myšlenka sjednoceny, jde tu o skutečné „myšlení v obrazech". Báseň má jednotu rytmu i intonace, prvek citový a eufonický si odpovídají. Pro dnešní básnický vkus je to ovšem až příliš vyrovnané, uhlazené, nehybné – bez dynamiky, bez onoho hýřivého opojení smyslovými dojmy, na jaké si zvykl čtenář moderní poesie. Ale tytéž výtky by pak bylo možno činiti desítkám jiných, i daleko významnějších básníků – a byly by to výtky plané. Každá doba má své právo na osobitý básnický vkus, ale právě proto je zcela pochybeno vyvyšovat určitý básnický typ nad jiný jen proto, že je v té které době zvláště oblíben. Libujeme-li si dnes více v eufonii než v rytmu, a více v rytmu než v myšlenkové formě, není to ještě rozhodující pro posuzování starší poesie; naopak, chceme-li ji správně ocenit, musíme se nejprve metodicky oprostit od své dobové záliby. Učiníme-li to však a posuzujeme-li takto Sušilovu poesii, nemůžeme než

zjistit, že po stránce rytmické, eufonické a obrazivé nejsou Sušilovy básně o nic horší než dobrý básnický průměr jeho doby.

Vážné nedostatky nalézáme vskutku jen ve stránce výrazové. Slovní novotvary nám u něho zní nepěkně, stejně jako novotvary syntaktické a frazeologické; ony to jsou, jež dodávají místy Sušilovu verši vzhledu pedantické strojenosti, který nás odpuzuje. Ale po tom, co bylo řečeno, pochopíme, že tuto věc nelze přičítat na vrub jen Sušilově individualitě, nýbrž i nedostatkům dobové tradice, pokud jde o vyjadřování skutečností řádu duchovního nebo morálního konkretními termíny básnickými. O tom se lze snadno přesvědčit srovnáním Sušilovy lyriky reflexivní a didaktické s lyrikou přírodní. V první se vyskytují neologismy častěji a působí mnohem rušivěji. Stačí srovnat na příklad báseň *Cit a rozum* ze *Smíšených básní* s číslem *Zvonění* z téže sbírky.

CIT A ROZUM

Podle citu neřiď, synu,
bárku svého života,
vrazíš snadno na skalinu
a loď tvá se ztroskotá.

Cit se rovná hvězdy svitu
za jasného počasí,
když bouř vstane na blankytu,
září její zahasí.

Ty se spravuj po rozumu
při životním oplavu,
nezděje ti bouře rumu
a loď dojde přístavu.

Magnetná jest rozum jehla,
s ní loď šťastně pojede;
byť i všechna tma se sběhla,
ve přístav ji povede.

ZVONĚNÍ

Ó přelahodný hlase zvonů,
ó hudbo plná svatých krás,
v jak sladké slasti vezdy tonu,
když kouzla zvuků plynou z vás!

Když za neděle ten váš zvukot
se po krajině prostírá,
hned po přírodě tuchne hukot
a vesmír uši otvírá.

Tu větřík v háji váť se bojí,
tu stoulí v tichu jezero
a k modlitbě se pole strojí
a kleká tvorstvo veškero.

Tu mění na chrám velkolepý
se celá Boží příroda,
tu na úpory, háje, štěpy
se hostí nebe lahoda.

Tu stávají se z květin svíce,
z nichž chvála vzhůru plápolá,
a kadidla z nich na tisíce
se proudí sloupy dokola.

Tu anjel Páně dolů slítá,
vzav požehnání ze zdroje,
a v zlaté báni lidem skýtá
dar nebeského pokoje.

Jiná věc, která nám vadí na Sušilových přízvučných verších, je strohá jednotvárnost rytmické osnovy jeho verše, patrná zvláště v rytmu trochejském. Není tu onoho vnitřního napětí retardačního, jež jako by zadržovalo příliš hladké odsekávání přízvučných a nepřízvučných slabik, aby umožnilo prodlíti na eufonii slova. To si uvědomujeme zvláště u Sušilových znělek.[8]) Ale i zde platí totéž co o Sušilových neologismech: bylo by chybou přičítat to na vrub Sušilovi, kdyžtě je to společný znak všech básní jeho doby s výjimkou *Máje* a *Kytice*. To vyplývalo z tehdejší tendence k prosodickému dualismu, v němž se na jedné straně uznává za rytmický princip toliko přirozený slovní přízvuk, na druhé straně jen délka slabik – při čemž se zcela zapomíná na úlohu, kterou má i v přízvučném rytmickém systému délka slabiky jako prvek retardační.[9]) Sušil se zabýval prosodií i teoreticky, jak o tom svědčí jeho *Krátká prosodie česká*, jež vyšla po prvé 1856 v kalendáři Moravan a potom v rozšířených vydáních 1861 a 1863; a v otázce přízvučné prosodie zastával totéž stanovisko jako Dobrovský a později Josef Král: schema metrické se mu kryje s rozložením přirozených hlavních a vedlejších slovních přízvuků. To ho přivedlo dokonce nejen k tvrzení, že přízvučný jamb musí v české básni začínat vždycky jednoslabičným nepřízvučným slovem, nýbrž i k názoru, že v českém přízvučném verši není možný jiný rytmus kromě jambického a trochejského. Důsledné uplatnění této zásady ovšem znamenalo značné ochuzení jeho verše po stránce rytmické - větší než u jiných současných básníků.

Čím se však Sušil nejvíce odlišoval od většiny současných básníků, byla tématika a pojetí jeho poesie. Jak už bylo řečeno, vystupoval Sušil vědomě jako básník katolický. „Není Pind, je Sion Mus mých sí-

dlo" – tento verš z úvodní básně *Zpěvů a hněvů* shrnuje výrazně základní zásadu jeho poetiky. Ačkoli si bere po výrazové stránce za vzor antiku, nepřestrojuje se jako osvícenský nebo rokokový kněz-básník do antického roucha, nýbrž hledá svou inspiraci zcela přirozeným a legitimním způsobem v tom, co tvoří střed jeho života; a to je jeho kněžství a jeho účast na vnitřním i vnějším životě Církve.

Je příznačné, že právě tohoto rysu, který svědčí o hloubce jeho osobního vztahu k poesii, bylo využíváno jako argumentu proti jeho básnické činnosti. Bylo to ovšem v době, kdy se pod tlakem skutečností sice připouštělo, že kněz může být dobrým vlastencem, ale nechtělo se chápat, že nejen náboženství vůbec, nýbrž i samo kněžství je legitimním zdrojem básnické inspirace po všech svých stránkách, ve vztahu k životu Církve i ve vztahu k životu národa, a ve všech oblastech básnické tvorby, od „čisté" lyriky až po poesii časovou, polemickou a didaktickou. Nikdo nevyčítal Havlíčkovi, že ve svých verších pěstoval téměř výlučně politická themata; a přece, když Sušil stejně důsledně uplatňoval thematiku náboženskou, vyneslo mu to u realistické kritiky výtky tendečnosti, fanatismu, demagogie a puritánství.

Tato nedůslednost se uplatňuje namnoze dodnes; nicméně, připustíme-li zásadně, že poesie se může inspirovat časovými i polemickými náměty, aniž přestane být poesií (a takový Viktor Dyk je pro to přesvědčivým dokladem), platí to i o časových a polemických thematech náboženských. Otázka slovesné hodnoty tím ovšem ještě není rozřešena. Uvědomíme-li si, jaké překážky kladl Sušilovi právě zde nedostatek výrazových možností, nepřekvapuje nás, že mezi nábožensko-didaktickými básněmi Sušilovými najdeme mnoho věcí po výrazové stránce slabých

a zcela nezdařených. Ale na druhé straně náleží mezi jeho nejlepší výtvory nejedna báseň vyhraněné náboženské thematiky, ať už jde o básně mariánské nebo básně o světcích či o básně meditativní (Světlo, V advent, Letnice, Kolébání Panny Marie, Sv. Cyrill a Method, Sv. Václav atd.). To ukazuje dostatečně, jak ukvapené je posuzování podle thematiky.

Nám nejde o pouhou statistiku formálně zdařilých nebo nezdařilých básní. Co rozhoduje v posuzování inspirační stránky Sušilovy poesie, toť fakt, že všechny básně tohoto druhu, dobré i špatné, mají jeden společný kladný znak: pravou duchovní zkušenost. Básnicky pravdivá zkušenost – to jest skutečnost opravdu nazíraná v své podstatné kráse – má zvláštní kouzlo, jež působí básnickým účinkem přes všechny trhliny a přes všechnu chudobu smyslového výrazu; stačí často několik dobrých veršů uprostřed spousty prostředních, abychom zachytili ono vnitřní zření krásy, jež se básníkovi podařilo vyjádřit jen zlomkovitě. Tak je tomu také u Sušilovy náboženské poesie. Má jistou míru básnického účinku vždycky i přes všechny formální nedokonalosti; neboť vychází z pravého tvůrčího okouzlení krásou.

A poněvadž je tomu tak, – poněvadž lze mluvit u Sušila o pravé básnické zkušenosti, a básnická zkušenost jest integrací duchovní zkušenosti vůbec – můžeme si také ze Sušilovy poesie utvořit pravý obraz jeho osobnosti v jejích nejhlubších rysech. Zde je nám nejpřístupnější, protože v poesii náleží osobní prvek přímo k předmětu – viděné je zde neodlučno přímo od způsobu vidění.

Probíráme-li se s tímto zřetelem Sušilovými básněmi, nemůžeme se ubránit údivu nad tím, jak mohla být napsána charakteristika uvedená na začátku této kapitoly. Všechno svědčí o opaku. Jakožto plná, vy-

rovnaná a bohatá morální osobnost je Sušil vskutku jednou z vrcholných postav české literatury devatenáctého století. Není u něho nic pokřiveného, narušeného, slabošského, tím méně dětinského; jasná, přímá silná mužnost promlouvá z každého jeho projevu, a je to mužnost nejvzácnější – mužnost křesťanská a kněžská, vypěstovaná hlubokým vnitřním životem nadpřirozeným.

Význam nadpřirozeného života – a zejména čistého a vroucího života kněžského – pro zdokonalení přirozeného charakteru je ovšem věc, jež uniká omezeným obzorům positivistického myšlení. Ale taková je mluva skutečnosti. Je skutečností, že Sušil je jedna z nejmužnějších povah v české literatuře; a je skutečností, že všechna morální síla jeho osobnosti vyrůstá z jeho života kněžského.

Odtud také musíme vycházet při hodnocení dvou nejvýznamnějších – s obecného hlediska – rysů Sušilovy osobnosti: jeho lásky k Církvi a k národu.

Tlak byrokratismu, který se dostává v devatenáctém století na vrchol moci, a povšechný vliv racionalismu, pronikajícího nepozorovatelně celý kulturní život, měly nepříznivý vliv i na chápání podstaty Církve a na poměr jednotlivce k pospolitému životu církevnímu. Zasahovalo to i do poměru českého kněze k Církvi. Byrokratické a racionalistické vlivy doby stavěly knězi od počátku vytrvale před oči toliko vnější znaky Církve a odváděly ho od jejího vnitřního života, a to i pokud šlo o jeho úřad, na němž bylo zdůrazňováno všechno, co vede k vnějškovému pojímání: vnější podřízenost, dodržování všech vnějších forem úcty a poddanosti, lpění na liteře předpisu, potlačování svobodného úsudku i tam, kde mohl býti a měl býti uplatňován zcela legitimně (viz Sušilovu aféru s diecésním katechismem). A zapo-

mínalo se, že vnější projevy a vnější znaky kněžského charakteru mají vycházet z plnosti života vnitřního. Mystická stránka Církve a nesmírné poklady duchovního života, jež v ní jsou zahrnuty a jež jsou nejlepším prostředkem k plnosti kněžského života – to vše bylo opomíjeno, zatím co vnější znaky byly nadměrně zdůrazňovány. To vedlo často k těžkým krisím, zejména tam, kde šlo o duchy převahou spekulativní nebo kontemplativní; a přistoupil-li k tomu u kněze nedostatek poslušnosti, vedlo to snadno k přímému konfliktu. Ale i tam, kde nedocházelo k těmto důsledkům, byla tato jednostrannost těžkým břemenem a vážnou překážkou v mnohém dobrém díle. Na to se často zapomíná při posuzování českých církevních dějin v minulém století. Co všechno by byla vskutku mohla vykonat Církev v českém národě, kdyby nebyla musila zápasit s tímto neblahým dědictvím josefinské doby!

Nuže, Sušil byl také jedním z těch duchů, na něž tento tlak musil doléhat zvláště silně – ba snad silněji než na jiné, uvážíme-li pohnutky, jež ho vedly ke kněžství. Ale podivuhodným způsobem tytéž pohnutky jej také vedly k jediné správné reakci na všechny tyto nesnáze. Hluboká, vroucí láska ke Kristu a z ní vyplývající láska k Církvi – to byl zdroj síly k přemáhání překážek i bezpečný ukazovatel směru a to je také ústřední jednotící síla celého jeho díla. Tato láska je také hlavním inspiračním zdrojem jeho poesie; je to duchovní krása vnitřního spojení s životem Církve, která dodává jeho veršům přesvědčivosti i tam, kde jejich výraz selhává. Z toho je třeba vycházet. Nejde tu jen o to, že láska k Církvi je jeho oblíbeným námětem, nýbrž že je dominantou veškeré jeho básnické zkušenosti – a že se tudíž právě v jeho poesii také odráží nejzjevneji a nejosobitěji.

Jen z ní také můžeme správně chápat a hodnotit Sušilovu lásku k vlasti a národu; a z ní především pochopíme, proč u něho není mezi tou dvojí láskou sporu, nýbrž samozřejmá shoda. Pravá láska k Bohu zahrnuje a pořádá v soulad všechny věci, neboť všechno slouží k jejímu rozhojnění; proto je Sušilovi láska k vlasti něco přirozeného a samozřejmého, co právě z lásky k Církvi nabývá své pravé vznešenosti a své plné oprávněnosti. U něho tedy není rozdělení srdce; Církev i vlast

každá půl, každá má moje srdce celé.

Právě vznešenost, ba přímo posvěcení lásky k vlasti skrze lásku k Bohu činilo Sušila tak citlivým ke všemu, co ji poskvrňovalo; pod tímto zorným úhlem je třeba chápat všechny polemické básně Sušilovy, namířené proti postupujícímu vlivu liberalismu a materialismu na český kulturní život. Není v nich nic, co by bylo třeba odvolávat nebo omlouvat, protože všechno z nich vychází z pravdivého postřehu a z upřímné snahy očistit národ ode všeho, co jej hyzdí v očích lásky, žárlivě střežící dokonalost milovaného. Všeobecný úpadek národního duchovního života, který tak těžce dolehl právě po Sušilově smrti na všechny národní snahy, dal Sušilovi za pravdu větší měrou, než bylo potřebí.

V

BÁSNICKÉ PŘEKLADY

Výklad o Sušilově původní poesii je třeba doplnit také několika slovy o jeho básnických překladech z latiny, jež nejsou nejméně významnou částí jeho díla. Je to jednak jeho překlad *Hymnů církevních*, který vyšel po prvé roku 1846 a po druhé v přepracovaném znění roku 1859, jednak jeho *Anthologie z Ovidia, Catulla, Propertia a Musea*, jež vyšla roku 1861.

Z těch dvou knih má překlad hymnů jak s hlediska historického tak s hlediska estetického daleko větší význam než anthologie z klasických lyriků. Časoměrné překlady z antické poesie byly pěstovány dosti hojně před Sušilem i po něm a jejich význam je již jen historický. Naproti tomu je v minulém století Sušil u nás jediný, kdo se zabýval soustavně církevními hymny s hlediska básnického, a jeho překlad má dosud trvalou hodnotu; mimo to souvisí tato věc u Sušila s širší otázkou kostelního zpěvu a úsilí o jeho reformu — což je otázka, která vlastně zůstává od Sušilovy doby dodnes otevřena. To je zase pro Sušila charakteristické: k překladu hymnů mu není jedinou pohnutkou osobní básnická záliba, ani pouhý úmysl „vyplnit mezeru" v české literatuře, nýbrž i záměr povznésti úroveň soudobé kostelní písně popularisací tradiční liturgické poesie.

Tuto dvojí pohnutku je třeba mít na paměti, chceme-li správně posuzovat povahu Sušilových překladů. „V jazyku našem," praví v Předmluvě k *Hymnům*, „posavád nikdo se o převod veškerých hymnů

církevních veřejně užívaných nepokusil; překladové starší ale metrické, ba ani překladnické dokonalosti té nedosahují, kterou stav nynější literatury naší a posvátnost věci vymáhá. My tedy, ač nikoli bez jisté ostýchavosti, sami sobě v tom nedověřujíce, v práci tu jsme se vydali, a s pomocí Boží k místu přivedli... Jest ještě jiná příčina, která nás k tomu vybídla, abychom se v překládání hymnů těch vydali. Nebude nikoho tajno, že mnozí obnovu pěsenníků či zpěvníků obmýšlejí, kteří spolu i pravidla navrhnuli, dle kterých by obnova ta či oprava se konati měla. Vůle ta všady chvalitebna a ctihodna se jeví; avšak nám zdá se ta věc až nad to zavilá a osuhlá býti, než aby tak lehkou měrou jí vyhověno býti mohlo. A i v tom, co navrhnuto, nedost opatrnosti a dovodnosti, jak nám se podobá, šetřeno bylo. My zatím jsme uznali za vhodné, církevní hymny dříve v přeložení co příspěvek k obnově pěsenníku vydati, any z hymnů církevních písně naše svaté co ze zdroje se vyprýštily."

Poslední slova zrcadlí významným způsobem Sušilovu metodu, v níž je praktický zřetel usměrňován odborným vědeckým zřetelem k principům a pramenům poznání i činnosti. Chápal správně, že každá reforma se musí aspoň metodicky vrátit k samým počátkům věci, o niž jde, protože jen tak je možno ve spleti jednotlivostí rozlišit, co je podstatné a nahodilé, co musí zůstat uchováno při každé reformě a co může být změněno — aby nebyly ve jménu reformy ničeny základní hodnoty a ponechány hodnoty druhotné nebo porušené. V tom předstihl Sušil daleko své současníky i jejich snahy o reformu kancionálu — nemáme-li dokonce říci, že předstihuje ještě i naši dobu přes všechno její zdůrazňování liturgických hodnot v kostelním zpěvu.

Ale při tom měl Sušil dosti praktického smyslu, aby si uvědomoval, že pouhý návrat k staré formě není ještě žádnou reformou, aby se tím řídil při svém překládání hymnů. Ačkoli bychom mohli při jeho zálibě v antické poesii a v časoměrné prosodii očekávat, že bude překládat hymny důsledně v jejich původních časoměrných rozměrech, je převážná většina hymnů v prvním vydání přeložena toliko přízvučně, a k tomu ještě je jambický verš nahrazen trochejským; jen několik hymnů je přeloženo jambem, stejně jako jsou hymny jiných než jambických rozměrů přeloženy přízvučně i časoměrně. Teprve v druhém vydání je u hymnů jambických přidán vedle trochejského překladu i jambický (přízvučný ovšem), ale obojí je rýmován i tam, kde toho v originálu není.

V tom se projevuje praktická stránka Sušilova překládání hymnů: užívá rýmovaného přízvučného verše proto, že je běžný v kostelní písni a že tím chce usnadnit praktické použití hymnů v lidovém chrámovém zpěvu.[10])

Definitivní vydání *Hymnů* tedy představuje aspoň u jambických hymnů vlastně dvojí samostatný překlad — volnější trochejský, který je bližší formám kostelní písně, a jambický, který dodržuje přesněji rytmické i komposiční schema originálu. Vedle toho jsou v druhém vydání značné změny i co do slovního znění překladu proti vydání prvnímu, takže lze říci, že značnou část hymnů překládal Sušil vlastně třikrát.

To ovšem činí na první pohled hodnocení těchto překladů věcí nesnadnou a složitou, protože místo jednoho překladu je nutno srovnávat s originálem často trojí různou versi téhož hymnu – a mimo to je třeba srovnávat místy překlad časoměrný s přízvučným, což je problém pro sebe. Neexistuje dosud

žádná soustavná studie toho druhu, o jejíž závěry by bylo možno se opřít, a protože doplnění tohoto nedostatku by si vyžádalo více místa než celá tato studie, nemůžeme se do ní pouštět ani my v tomto celkovém nárysu Sušilova díla. Nezbývá tedy než se spokojit prozatím formulací několika základních závěrů, jež si lze poměrně snadno ověřit. Zvláštní pozornost je přitom třeba věnovat srovnání Sušilova verše časoměrného s přízvučným.

Nejprve je třeba zdůraznit, že by bylo mylné pokládat druhé vydání *Hymnů* za pouhou opravenou versi prvního vydání a domnívat se, že lze po každé bez dalšího zkoumání pokládat versi druhého vydání za lepší než versi prvního. Velmi často jsme v rozpacích, která verse téhož hymnu je lepší, protože představují dvě překladatelské možnosti zásadně stejně oprávněné a stejně zdařilé nebo nezdařilé. Často však je verse prvního vydání rozhodně lepší než verse druhého vydání, což nepřekvapí nikoho, kdo je obeznámen s nesnázemi a záludy překladatelského umění. Chceme-li tedy provést srovnání třeba přízvučného překladu s originálem, musíme nejprve zjistit, která z obou versí vystihuje věrněji jeho smysl; potom, která z nich je lepší posuzována jako báseň sama o sobě; potom nastane nesnadné rozhodování otázky, zdali je třeba v konkrétním případě věrnost významu hodnotit výše než větší formální vytříbenost, spojenou s menší výstižností. Po případě je pak třeba ještě provést srovnání mezi překladem přízvučným a časoměrným; a potom teprve je možno pronést souhrnný úsudek.

Malou ukázkou této problematiky může být hned první strofa prvního hymnu *(Primo die quo Trinitas):*

Originál:

Primo die quo Trinitas
Beata mundum condidit,
Vel quo resurgens Conditor
Nos, morte victa, liberat

Překlad I. vydání:

V první den, v němž na počátku
Pán Bůh stvořil světa látku,
v němž i, přemoh smrti zlobu,
Christus vítěz povstal z hrobu

II. vydání – překlad trochejský:

V první den, v němž Tvorce Trojný
z ničeho svět stvořil strojný,
v němž vstav Pán se hrobu zhostil,
nás co vítěz smrti zprostil

II. vydání – překlad jambický:

V den, v němžto z ničeho svět ten
byl od Trojice vyveden,
v němž světa Tvůrce z hrobu vstal
a nám smrt přemoh pouta sňal

Nerýmovaný časoměrný jamb originálu je v překladě nahrazen rýmovaným přízvučným trochejem nebo jambem. Srovnáváme-li všechny tři verse co do věrnosti, postřehneme snadno, že přes poměrnou prostotu významové stránky a přesto, že jambické metrum je povšechně nesnadnější než trochejské (zejména pro sušilovskou poetiku), překlad jambický je nejvýstiž-

nější. V trochejských překladech vadí strojené výrazy jako „světa látku", „Tvůrce Trojný", „svět strojný", „se hrobu zhostil". Druhý přízvučný překlad je opět výstižnější než první, zato však první je plynulejší a přirozenější po stránce formální, nevyrovná se však ani zde překladu třetímu. U všech tří pak je zřejmo, že by mohly být výstižnější, kdyby nebyly rýmovány — rým působí v tak krátkých verších nutně zvláště značné potíže.

Vezměme si jinou ukázku — první strofu hymnu svatého Bernarda *Jesu dulcis memoria:*

Originál:

Jesu dulcis memoria
Dans vera cordis gaudia,
Sed super mel et omnia
Eius dulcis praesentia.

Trochejský překlad (text týž v obou vydáních):

Sladka pamět Jesu Christa,
v ní se chová rozkoš jistá;
přítomnost však jeho čistá
slast všech slastí duši chystá.

Jambický překlad:

O Jesu, sladká paměť Tvá,
ta pravou radost duši dá,
však nad med a vše, co svět zná,
slast větší přítomnost Tvá má.

Zde je rým už v originálu, a má nesnadné schema aaaa. Kupodivu však zde překlad vyšel v obou pří-

padech po formální stránce lépe než v předešlé ukázce. Po stránce významové je opět jambický překlad výstižnější než trochejský. Vcelku lze oba texty vzít jako jakési střední měřítko zdařilosti Sušilových překladů hymnů. Nelze jim zajisté upřít, že kromě snahy o výstižnost myšlenky (což je u Sušila theologa samozřejmé) mají i po stránce formální přednosti, jichž nejednou postrádáme u pozdějších překladatelů. Nalézáme v nich především pro překlad hymnů velmi důležitou vlastnost – to, čemu se říká sevřenost nebo úspornost výrazu: schopnost vyjádřit myšlenku nejmenším počtem slov, aniž se co ubere z jejího významového bohatství. Nadto se tato schopnost uplatňuje právě v oblasti pro češtinu zvláště obtížné – v oblasti duchovních skutečností a duchovních vztahů, kde je přečasto v češtině nutno se uchylovat ke zdlouhavému opisu. Proto překládá Sušil s poměrným zdarem právě významově obtížná místa; dovede tam často najít pravý střed mezi věrností významu a volností výrazu. Dobrým dokladem pro to je překlad eucharistické sekvence svatého Tomáše *Lauda Sion Salvatorem.* Sevřené strofy, vyjadřující celou eucharistickou nauku úsečnými, zkratkovitými antithesami, jsou zvláště nesnadným překladatelským problémem, zejména má-li býti dodrženo schema čtyřstopého trocheje. Sušil jej zvládl pozoruhodným způsobem, uvážíme-li jeho výrazové možnosti. Totéž lze říci o překladu hymnu *Adoro te devote.* Zde může býti Sušil ještě dnes vzorem, pokud jde o mužnou pevnost výrazu, plnou pravé vroucnosti, ale prostou jakékoli sentimentality.

Co je s hlediska výrazového na Sušilových překladech snad nejzajímavějším zjevem, jest rozdíl mezi jeho verši přízvučnými a časoměrnými. Už v jeho původní poesii můžeme často pozorovat, že časo-

měrný verš je po stránce rytmické i eufonické bohatší a rozmanitější než verš přízvučný, zejména tam, kde jde o lyriku náladovou nebo popisnou — viz třeba báseň *Měsíc* ze *Smíšených básní.*[11]) V překladech hymnů je to tím nápadnější, že tam můžeme srovnávat časoměrný a přízvučný překlad téže předlohy. Tak první strofa hymnu *Custodes hominum:*

Originál:

Custodes hominum psallimus Angelos,
Naturae fragili quos Pater addidit
Caelestis comites, insidiantibus
Ne succumberet hostibus.

Časoměrný překlad:

O strážcech člověkův (!) pějme o andělech,
jichž ráčil pro slabost přírody nám Otec
v průvodčí udělit, zlým bychom úkladům
nepřátel se ubránili.

Rýmovaný přízvučný překlad (trochejský):

Vzýváme vás naše strázce,
jichž nám Bůh dal ve své lásce,
aby duch, tu maje strahu,
ubránil se zlému vrahu.

(Rozměr originálu je tak zvaná strofa asklepiadoglykonská: třikrát — ⏑ — ⏑ ⏑ — ‖ — ⏑ ⏑ — ⏑ — a jednou — ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ —. „Člověkův" ve smyslu „lidí" je jeden z nejnezvyklejších Sušilových vynálezů.)

Přízvučný překlad je ovšem méně přesný a ne-

vystihuje celou myšlenku. „Naturae fragili quos Pater addidit Caelestis comites" není totéž jako „jichž nám Bůh dal ve své lásce". Mimo to však je také strohý a jednotvárný po stránce rytmické i eufonické. Vysvětlení tohoto faktu nelze hledat v tom, že by Sušil dával převážně přednost časomíře; většina jeho básní je přece přízvučných; a poněvadž jde o překlad téže básně, nelze tento rozdíl vysvětlovat ani rozdílem thematu a pojetí. Vysvětlení lze vskutku najít jen v tom, že v Sušilově době byla časomíra na vyšším stupni dokonalosti než tehdejší kusé a primitivní pojetí přízvučného verše a že tedy poskytovala básníkům – při nejmenším básníkům typu Sušilova – větší možnosti po stránce rytmické i eufonické. To má také svůj význam pro hodnocení Sušilovy poesie: potvrzuje to náš názor, že její nedostatky vyplývají více z dobové situace než z nedostatku osobních vloh.

Úhrnem tedy lze říci, že Sušilovy překlady hymnů byly na svou dobu dílo velmi významné a byly jimi otevřeny české poesii duchovní nové obzory; mají však dodnes svůj význam, neboť cesta, kterou zahájily, není dosud ukončena a dnešní překladatel se může na nich orientovat v nejednom významném bodě. Že zůstaly v své době nedoceněny, nemění nic na jejich hodnotě; ukazuje to jen — jako osud jiných Sušilových děl — že Sušil byl duch, který v mnoha směrech předstihl svou dobu.

*

Sušilovy překlady z latinských klasických básníků měly ovšem prostší a jednoznačnější cíl než jeho překlady církevních hymnů. Chtěl jimi opraviti své starší překlady, otištěné v dodatku k první sbírce Morav-

ských písní a v „Kroku", přispět k vytříbení básnického vkusu a „dokázati, že v naší řeči zaznívá týž blahozvuk, tatáž lahodná a čarokrásná hudba jako v řečtině a latině." (M. Procházka, str. 436.) Byl k tomu jistě povolán jak svými schopnostmi básnickými tak svým vztahem k antice; a jeho překlady zůstaly po celé čtvrtstoletí nejlepším dílem toho druhu.

PŘEKLAD OTCŮ APOŠTOLSKÝCH

Zdůraznění pramenů křesťanské tradice, s nímž jsme se setkali při Sušilových překladech hymnů, charakterisuje i jeho naukovou činnost. Jeho dvě nejvýznamnější nauková díla se týkají základů písemné i ústní tradice křesťanské nauky – Písma a Otců apoštolských.

Kdežto výklad Nového Zákona je dílo dlouholeté práce, jímž se uzavírá celá životní činnost Sušilova, překlad Otců vyznačuje sám počátek jeho vědecké činnosti. První vydání *Spisů svatých Otců apoštolských* vyšlo 1837, tedy v roce, kdy teprve nastoupil svůj profesorský úřad; a už tehdy vypočítává mezi důvody pro „užitečnost našeho podniku" význam ústní tradice. „Písmo svaté N. Z. podává nám vodu živou, „vskakující do života věčného", ale samo neobsahuje v sobě celý pramen vyřinulý ze „skály, jež je Kristus"; ono samo raději odkazuje k jinému zdroji, jehož částkou jest ústní podání. To pak zachováno jest nám nejpředněji skrze Otce apoštolské. Z nich naučení víry, z nich předpisy mravní, z nich osudy Církve za nejstaršího věku čerpati nám lze, ano za jeho pomoci do samého Písma hlouběji vnikáme. Nebyli oni, jenž mluvili, ale Duch Otce nebeského, jenž mluvil v nich." (Úvod.)

Vedle toho ovšem uvádí i jiné důvody obecnější povahy: užitek, jaký přinášejí příklady světců a četba jejich děl, zájem historický i apologetický. „Nejprve zajisté příjemno jest s moudrými a svatými obcovati a jako před očima spatřovati mravy a příklady těch, jejichž chvála v ústech církve ustavičně zní (Eccl.

45, 15). Ve přírodě, dále, nemáš úkazu pěknějšího, milejší zábavy, jako považovati prokvétání stromu, jakož i každého myslícího člověka nejvíce zanímá jinoch, plný vroucnosti, plný svaté nevinnosti, když v životě se jakoby kalich květu rozvinuje. A takový květ ze srdce mladé církve Kristovy vyrostlý, jsou Otcové apoštolští... Abychom mlčeli o té zajímavosti, kterou má do sebe pozorování na boj duchovní, na boj pravdy s bludem, na potýkání knížete světa tohoto s vyvolenými Božími." (Tamtéž.)

Už z toho si můžeme učiniti představu o Sušilově pojetí patristického studia. Jako u jeho sbírek lidových písní a jeho překladů hymnů i zde je zřetel teoretický sdružen se zřetelem praktickým; a hlavní starostí Sušilovou jest, aby oba zřetele byly náležitě vyváženy bez vzájemné újmy. Odtud také vyplývá uspořádání průvodních textů, jež přidává k překladu: obecné poučení o Otcích a jejich významu je předesláno v Předmluvě, která má spíše formu chvalořeči; speciální výklady životopisné a literárně-kritické jsou předeslány jednotlivým autorům a mají ráz odborný. Sušil v nich podává podle současného stavu patrologie vědecky fundovaný přehled životopisných a bibliografických dat i charakteristiku autorovy osobnosti, snaže se výslovně odlišiti data historicky doložená od dohadů nebo zpráv založených na historických pramenech pochybné ceny. Mimo to je text provázen hojnými poznámkami pod čarou, jež si všímají textu opět pod obojím zorným úhlem, teoretickým i praktickým: vykládají méně srozumitelná místa, podávají věcné vysvětlivky, ale všímají si také problémů textové kritiky a historické kontroverse, takže vyhovují jak prosté čtenářské potřebě tak odbornému studijnímu zájmu – při čemž ovšem je třeba mít na zřeteli, že Sušil svůj překlad určil výslovně

na prvním místě kněžím a že tedy předpokládá vyšší čtenářskou úroveň. Vyrovnávání obojího zřetele se projevuje i v opravách, jimž Sušil podrobil své dílo pro druhé vydání roku 1849. Po praktické stránce byl vsunut na počátku předmluvy všeobecný výklad o pojmu „Otec církve" a o jeho podstatných znacích; po teoretické stránce využil Sušil k opravě textu překladu nových edicí Hefelových a Jakobsonových.

Co se týče vědecké ceny Sušilova díla, je zřejmo, že jeho význam je vzhledem k dnešnímu stavu patristických studií již jen historický. Abychom byli spravedliví, musíme si ovšem uvědomit, že první vydání Otců apoštolských vyšlo v době, kdy u nás nebylo po nějakém soustavném patristickém studiu ani stopy. Čelakovského překlad díla *De civitate Dei* (jehož vydání bylo dokončeno 1835) nevznikl ze zájmu teoretického; Sušilovo dílo je tedy první odbornou publikací patristickou – a bohužel je to až po naše doby také jediné knižní vydání překladu apoštolských Otců, které máme. Přesto je i po odborné stránce pozoruhodnou prací. Všimneme-li si podrobněji jeho úvodů a poznámek k jednotlivým textům, shledáme, že využívá co nejsvědomitěji a nejkritičtěji všeho, co mu mohla poskytnout současná odborná literatura. Nespokojoval se jen shrnutím zjištěných fakt (nebo toho, co bylo tehdy pokládáno za zjištěná fakta), nýbrž zaznamenával svědomitě soudobý stav patristických problémů a pokusů o jejich řešení. Je-li jeho dílo dnes zastaralé, je to hlavně proto, že některé velmi důležité objevy, hlavně nálezy nových textů, byly učiněny až po smrti Sušilově. To se týká hlavně tak zvané Didaché čili Nauky dvanácti apoštolů (z druhé poloviny I. století), jejíž text byl objeven 1873 a vydán Bryenniem po-

dle tak zvaného Jerusalemského kodexu, a jež tedy u Sušila vůbec chybí; totéž platí o závěru listu svatého Klementa Římského (kap. 58-63). Jinak přináší Sušilův překlad všechny bezpečně zjištěné texty Otců apoštolských, totiž list svatého Klementa Římského ke Korintským, sedm listů svatého Ignáce Antiochijského, list svatého Polykarpa Filipským a Hermova Pastýře. Kromě toho zařazuje s příslušným výkladem domnělý II. list svatého Klementa, který je vlastně homilie z druhého století; přináší ovšem jen jeho zlomek, protože úplný text byl také objeven teprve později – dále list Barnabův, neprávem přičítaný svatému Barnabáši, a list k Diognetovi, který se dnes podle svého obsahu řadí obyčejně mezi díla tak zvaných apologistů druhého století. K listům svatého Ignáce a k listu svatého Polykarpa je připojen překlad tak zvaných *Acta*, zápisů o jejich mučednické smrti.

O jazykové stránce překladu platí totéž jako o jiných Sušilových dílech. Jeho předností je snaha o největší přesnost a přiléhavost překladu; jeho vadou je užívání novotvarů významových i skladebných.

Poslední, třetí vydání Otců apoštolských už nevyšlo za Sušilova života, ačkoli je sám přichystal a jednal o vydání s Kobrem. Teprve roku 1874 vyšlo nákladem Dědictví sv. Prokopa spolu s novým Sušilovým překladem patristickým – to jest překladem spisů svatého Justina, pod společným názvem: *Spisy sv. Otcův apoštolských a Justina Mučedníka.*

Konečně je třeba zaznamenat i přednášky o církevních Otcích, jež Sušil konal v Katolické jednotě a jež byly otiskovány v Hlase. Snažil se tedy Sušil také o popularisaci poznatků z oboru patrologie a patristiky.

VÝKLAD NOVÉHO ZÁKONA

Největší a nejvýznamnější naukové dílo Sušilovo, jeho výklad Nového Zákona, může býti charakterisováno obecně týmž způsobem jako jeho překlady Otců. Také v něm se spojuje zřetel vědecký s popularisačním; také ono je dílem průkopnickým, jež nebylo dodnes nahrazeno něčím lepším, a také v něm se uplatňuje Sušilovo jazykové novotaření na škodu jeho užitečnosti. Liší se jednak rozsahem práce, jíž si vyžádalo, jednak tím, že v něm jde vlastně o dvojí práci: za prvé o nový překlad Nového Zákona, za druhé o vlastní výklad textu.

Co se týče rozsahu, má Sušilův výklad celkem osm svazků, jež vycházely nákladem Dědictví sv. Prokopa pod samostatnými názvy: Evangelium svatého Matouše 1864, Evangelium svatého Marka 1865, Evangelium svatého Lukáše 1865, Evangelium svatého Jana 1867, Skutky apoštolské 1869, Listové svatého Pavla apoštola díl I. 1870, díl II. 1871, List svatého Pavla k Židům a ostatní knihy Nového Zákona 1872. Evangelia byla 1871-1885 vydána v druhém vydání. Úhrnem je to 2750 stran kvartového formátu dvousloupcového tisku; a už po vnější stránce to tedy představuje úctyhodné dílo. Ale pravé ponětí o rozsahu, obtížích a významu této práce si můžeme učinit teprve když rozebereme podrobněji cíle a rozvrh Sušilova podniku i problémy, jež musel při jeho provádění překonávat a s nimiž nás sám seznamuje v Předmluvě a v druhé kapitole Úvodu k výkladu evangelia svatého Matouše.

Co se týče celkového záměru, podotýká Sušil výslovně, že má v úmyslu podati úplný a souvislý výklad, který by odpovídal na „veškery, jenž se při čtení Písma namítají otázky“, že však při tom určuje svůj výklad nejen pro theologické odborníky, nýbrž pro všechny vzdělance. „Záměr, k němuž spis směřuje, v jedno splývá s potřebností jeho... Nám jde o úplný výklad a odpovědi na veškery, jenž se při čtení Písma namítají otázky. Jednak [=Avšak] jsme prostřední cestou nějakou jíti a výklad tak ustrojiti ustanovili, aby netoliko theologům, nébrž každému vzdělanci s prospěchem byl.“

Z toho vyplynulo pro Sušila několik důležitých praktických závěrů pro způsob a rozsah jeho komentáře. Dbá sice všech čtyř základních zřetelů exegetických – totiž kritického, gramatického, historického a logického – ale otázkami filologickými se zabývá „jen tam, kde nevyhnutelná toho potřeba káže.“ Dbá „nejnovějších resultátů vědeckých,“ ale neřeší všechny vědecké problémy a neuvádí všude podrobně spisy, jichž použil při své práci, „za nemístno maje tázati se, na čí poli žito rostlo, z něhož chléb ustrojen“. Nevolí metodu „glossatorickou“, jež vysvětluje po řadě jednotlivá slova nebo skupiny slov, nýbrž metodu „reproduktivní“ jež vykládá souvisle větší celky textové. „Proto také sobě nevedeme glossatoricky, slova zlomkovitě vysvětlujíce, nébrž reproduktivně, a všelikou snahou se zasazujeme Písmo co živý celek vystaviti, aby čtenář nebýval vytrhován a odrýván, nébrž aby veškery jednotlivé části výkladu v jedno splývaly a věci v mysli jeho takořka znovu se rodily.“ Drží se „zuby nehty“ slovního výkladu a odmítá subjektivní výklady akkomodativní. Při výkladu evangelií uplatňuje podle vzoru Maldonatova zřetel synoptický a vysvětluje

zdánlivé nesrovnalosti mezi zprávami jednotlivých evangelistů: „Všechno Písmo za výplod jednoho Ducha majíce při samém vykládání napohledné spory a potýkavosti všelijak ukliditi hledíme. V tom raději snášíme se s mistrem Maldonatem nežli se Scheggem, jenž každého evangelistu o sobě vysvětlovati volí, o zdánlivé spornosti s jinými svatopisci nedbaje. Nám se zajisté nezdá ten úkolu vykladatele vyhovívati, kdo čtenáře na váhách nechává, skutečně-li se svatopisci vespolek potýkají čili všeliký ten spor napohledem a zdánliv toliko jest, snadnou měrou srovnati se daje." Co se týče pramenů, jichž užívá, opírá se přirozeně především o souhlasné výklady Otců a Učitelů Církve, ale přihlíží i k novodobým exegetům.

Ze všech těchto jednotlivostí zřetelně proniká základní postoj Sušilův. Přistupuje k práci jako odborník, vyzbrojený všemi potřebnými znalostmi a uvědomující si všechny odborné problémy svého úkolu, ale má na zřeteli neustále „živý celek", souvislý výklad, určený pro člověka, který chce pochopit ústřední smysl textů, jenž byl do nich vložen jejich Původcem. Proto píše také Vinařickému (30. XI. 1862): „Nehodlám pojmenovati výkladu svého vědeckým, nébrž *obšírným;* slovo *vědecký* má do sebe cosi, podle něhož by lidé domněli se, že tam budou nalézati nakupení heberejských, arabských, talmudských citatů, čehož jsem právě vystříhal se, k theologické části více přihlédaje."

Srovnáme-li tento stručný přehled Sušilovy metodiky se směrnicemi, jež jsou vyloženy v posledním papežském projevu o biblickém studiu, shledáme snadno, že se s nimi zcela shodují, takže jsou v mnohém modernější než pojetí pozdějších exegetů, kteří pod vlivem moderní biblické kritiky příliš zdůrazňovali stránku filologickou a historickou. Studium

biblických řečí a používání textové kritiky je ovšem podle encykliky o biblickém studiu nutnou pomůckou exegese; jejím vlastním úkolem však je stanovení a výklad pravého významu posvátných knih, a k tomu je třeba vedle znalostí jazykových a zřetele ke kontextu i k paralelním místům neustálého zřetele k církevnímu magisteriu, k exegesi Otců a analogii víry. Hlavní zřetel exegese má být upřen k slovnímu smyslu biblického textu, ale jeho výklad nemá býti zaměřen jen k faktům archeologickým, filologickým a historickým, nýbrž k tomu, co učí jednotlivé texty o mravních a náboženských pravdách.[12]) S tím vším se zcela shoduje Sušilova exegetická metoda.

Co se týče překladu, odůvodňuje jej Sušil v Předmluvě: „Po tři sta let ostalo přeložení Písma sv. při své povaze: není-li čas, aby se opravilo, co tu opravy potřebno jest?" V Úvodě pak to podrobněji odůvodňuje kritikou dosavadních českých překladů a rozepisuje se pak obšírněji o obecných zásadách, jimiž se má řídit překládání bible, i o problémech, jež se naskytají zvláště při českém překladu. Poněvadž to jsou otázky i dnes ještě stejně naléhavé jako v době Sušilově a také ne zcela rozřešené, nebude neužitečno si jich všimnout podrobněji.

Základním východiskem je tu pro Sušila obecný požadavek překladatelské věrnosti. „Vůbec musí překladateli pravidlem a opolnou býti, že se ve překladě nic nemá kromě jazyka měniti a že mluva a řeč originálu nemá se ani zeslabovati ani zesilovati a stužovati. Co k vytčení starobylosti, vlasti a zvláštního způsobu myšlének a citů se odnáší, to povinno ve překladě se co možná nejdokonaleji odbíjeti a odrážeti a tu překladatel svobody žádné si osobovati nesmí. V tom jenom, co se týká genia a ducha mluvy a co ku mluvnické povaze a vlastnosti jazyka patří,

v tom jenom plnoměrná svoboda převoditeli se ponechává. Netoliko pak smysl originálu docela zachovati se musí, nébrž překlad musí, pokud rozdílnost jazyka jeho meze mu neklade, také obraty řeči, slovy vlastními a přenesenými a celým ladem a skladem dílu původnímu se podobati a rovnati; zkrátka musí dokonalým otiskem a obrazem původu a vzoru svého býti." Tyto podle Sušila samozřejmé zásady mají více než kde jinde platnost právě při překladu bible, protože „některé věci *doslovně* vdechnuty a vdunuty byly a že tedy na slovech druhdy neskončená váha leží".

Ale, jak sám Sušil podotýká, „jiná věc jest zásady ty uznati a jiná jim docela vyhověti," zejména při překladu Nového Zákona, „pro neobsáhlou výši a hloubi pravd Páně a tajemnou povahu slova Božího s jedné, jakož i pro nejednu lepotu, tenost, svéráznost, určitost a přece volnost jazyka řeckého a skladby jeho." Nesnáze, jež se tu naskytají, se týkají jak významové, tak gramatické stránky jazyka. Pro obojí uvádí Sušil výrazné doklady – na příklad rozdíl mezi řeckým *dikaíoosis* a *dikaíooma*, jež se překládají v češtině týmž slovem „ospravedlnění", ačkoli první znamená úkon, druhé výsledek; nebo, po stránce gramatické, otázku, zdali se má řecký aorist vždycky překládat slovesem jednodobým. Jiným problémem je mu skloňování jmen vlastních, zejména zakončených na *a* s předcházející samohláskou, u nichž se naskýtá problém jotace.

Při své důkladnosti by byl chtěl Sušil mít všechny tyto problémy jednoznačně vyřešeny; starší překlady ho však po této stránce neuspokojovaly. Čeští překladatelé se sice podle něho většinou drželi svědomitě „slov a slovosledu" své předlohy, ale oba stěžejní překlady, kterých by byl mohl použíti, totiž

bible kralická a bible svatováclavská, mu po této stránce nevyhovovaly, ba zůstávají podle jeho úsudku za překlady staročeskými, které jsou po této stránce důležitější i výstižnější. Proto se pokusil řešit tyto otázky samostatným překladem; tím však vznikl pro něho nový problém. Věděl dobře, jaký význam má právě u překladu bible jazyková tradice a jak silný odpor zde musí vyvolat každá nezvyklejší novota. A ačkoli byl přesvědčen, že přílišný ohled na zvyk není správný a že novotaření (nebo naopak návrat ke starým z užívání vyšlým formám výrazu) je tu nezbytné, nemohl opomíjet zcela vžitou tradici, zejména když jeho dílo bylo určeno praktické potřebě. Celá tato problematika se projevuje charakteristicky v jednom jeho listě Vinařickému (15. VIII. 1867), v němž jde o to, zdali řecké sarx se má překládat podle stslov. jako pleť (t. j. tělesná tkáň) nebo jako širší a nepřesnější *tělo:*

„Jest to holý a pouhý nezvyk, že slova ta pod smysl nejdou a sluch urážejí. Nejednou jsem se nad nezvykem tím sám pozastavoval a se tázal, zdali by nebylo lépe ostati při slovu obvyklém a nevnášeti mezi národ věcí nových, jichž on bez urážky sotva snese. S druhé strany ale se mně naskýtalo, že pokrok nějaký i v jazyku se státi musí, ač má-li theologie vědecká u nás se ubydleti, a že v tom nejlépe bude, když vzkříšíme a z rumů vyneseme ty pliky zlata, jichž předkové naši zanedbali, ježto mysl jejich samými hádkami zanesena byla. Náramné šetření zvyku a nezvyku se mi tuto zdálo škodlivo býti... Což divu, že jsem oprávněna, ano přinucena se býti cítil, nejednoho slova užíti a zvláště slova pleť ve smyslu slova caro σάρξ v běh uvésti? Leč nejsem já ten, abych hádky počínal nebo jim příležitost dával. Národ náš dosti jest mal a ztenčen; což síly tu třeba drobiti?"

Podobně psal už předtím v dopise z února 1863, kde však se ještě drží důrazněji vědeckého stanoviska: „Ale bezmála nebude se někomu líbiti to neb ono slovo od obyčejného překladu odchodné. V tom jsem já nejšetrněji sobě vedl, všady slov užívaných a vůbec přijatých nechávaje, až na některou výjimku, kterou jsem potřebnou býti uznával, ač má-li pokrok nějaký se státi. Strojen překlad a výklad pro vzdělance, aniž ihned potřebí, aby překlad veřejně v církvi čísti se mohl. Má obecenstvo své právo, má však právo i spisovatel, a věda, kterou on zastoupá, neméně svého práva se dovolává. Mohu sobě představiti, že nehned se věci odchodné líbiti budou, ano naopak snad se stane, čeho Jeronym o sobě dotýká. Ale račte sám souditi, může-li věc vezdy ostávati na tom místě, kdež přede třemi stoletími byla, a není-li potřebno, aby se dáleji posunula, an kolo času mocně i v té straně ku předu postoupilo."

Z uvedených textů je snad dosti zřejmo nejen jak pojímal Sušil svůj úkol, nýbrž i jaké byly jeho nesnáze při provádění. Pochopíme také z toho ihned, že za takové situace nemohl být Sušil tak důsledný, jak by si byl přál. Jak se pokusil při překladu vyhovět oběma stranám, uvidíme ihned; dříve však si ještě musíme všimnout jeho poměru k předloze překladu.

Sušil vychází ovšem z Vulgáty; nečiní to však jen proto, že je to tradiční v Církvi užívaný text, nýbrž zdůrazňuje i její hodnotu pramennou, danou jak jejím stářím, tak její těsnou slovní závislostí na řeckém originálu — stanovisko, které bývá právě dnes zdůrazňováno. Z této závislosti však vyvozuje Sušil ihned důsledek velmi významný pro překladatelskou metodu - že totiž lze Vulgátě přesně porozumět jen se zřetelem k řeckému textu. „Ráz a pát-

no vulgáty jest doslovnost, takže nejedna konstrukce řecká se v ní podržela, čehož nám divno nebude, považíme-li, že sobě také výteční básníci latinští ve formách a vazbách hellenských libovali. Tedy o významu a smyslu vulgáty nerozsuzuje všady slovník a gramatika latinská, nébrž text řecký tu první hlas má co původ a bezprostřední živel, z něhož vulgáta živodarnou sílu béře. Nešetřením tohoto pravidla nejeden nedomysl povstal a svatováclavská bibla nejedné vady, ano nejednoho nedorozumění příčinou se stala, poněvadž slova latinská z nahodilých lexik vyložila, k textu řeckému neprohlédajíc. Čeština v nejedné věci vlastnost řeckého jazyka mnohem lépe než jazyk latinský nápodobiti může, což nejpatrněji se vidí při participiu aktivném času minulého, jehož latinská mluva téměř docela lišna jest. Tím způsobem jsme si tedy počínali, že jsme všady vulgáty se drželi, latinu ale z textu řeckého vysvětlovali." (Úvod hlava II.)

Ve prospěch Vulgáty vyřešil také Sušil zcela jednoduše problém slovosledu, který je tak živým problémem při překladu z latiny do češtiny: bere slovosled Vulgáty za základ i v češtině, protože to odpovídá jeho zásadám překladatelským: „Vulgátu jsme ale také za základ slovosledu přijali. Jsme zajisté toho mínění, že posloupnost, v jaké se slova přejímají, jak již praveno, netoliko k vytknutí charakteru, stáří, směru a rozpolohy mysli napomáhá, nébrž namnoze k vylíčení barvivosti, k vystižení síly řeči a k lepšímu vyrozumění předobrou službu poskýtá. Bez ohledu na slovosled ztrácí se důstojnost a vážnost Písma a sloh posvátný se v moderní lehkost rozplavuje." (Tamt.) Zdůrazňuje tedy Sušil nutnost zachovat biblický sloh i co do slovosledu a odmítá přizpůsobiti jej současné mluvě.

Všimněme si teď, s jakým úspěchem prováděl Sušil svůj záměr podle uvedených zásad. Po technické stránce uspořádal své dílo tak, že vždycky uvádí nejprve několik veršů svého nového překladu (výraznějším typem písma) a potom je obšírně vykládá větu za větou, při čemž je příslušná část biblického textu obyčejně opakována v textu výkladu, někdy i dvakrát. Srovnáme-li však opakovaný text se zněním textu hlavního, nemůžeme nepozorovat, že se obojí text velmi často v jednotlivostech různí: text uváděný ve výkladu představuje namnoze jinou versi překladu. Není to náhodné; srovnáme-li odlišné jednotlivosti, shledáme, že je v nich společný rys, celkem důsledně dodržovaný. Text hlavní odpovídá více Sušilovým teoretickým zásadám a obsahuje také větší míru jeho jazykových i stylových zvláštností; celkový tón je slavnostnější a ztrnulejší. Text ve výkladu se jednak lexikálně více přibližuje tradičním překladům, jednak se přizpůsobuje běžné mluvě ve skladbě slovních skupin, vazeb a rčení. Nepochybíme tedy asi, budeme-li mít za to, že Sušil tím dal vědomě výraz obtížnému dilematu mezi jazykovou tradicí a uskutečněním svých požadavků věrnosti překladu. Problém byl takové povahy, že se nedal vskutku za dané situace rázem jednoznačně rozřešit; na obou stranách bylo mnoho stejně závažných důvodů a bylo tedy jen přirozené, jestliže opakování textu bylo použito k tomu, aby text byl přizpůsoben více aktuální mluvě.[13])

Pro posouzení Sušilova překladu je ovšem významnější text hlavní, protože v něm uplatňuje Sušil své vlastní pojetí překladu; a všimneme-li si ho blíže, vidíme, že je uplatňuje opravdu důsledně. Drží se věrně Vulgáty, ale řídí se při fixaci významu řeckým textem a tam, kde je latinský překlad chybný, opravuje jej z řeckého. Aorist překládá jednodobou

slovesnou formou, z čehož ovšem vzniká někdy násilný nebo i gramaticky chybný překlad. Charakteristické slovní obraty biblické ponechává ovšem beze změny, stejně jako zachovává proti tradičním překladům věcné názvy, jež se nedají přesně přeložit. Opravuje chybné, třebas tradicí přijaté tvary mluvnické - tak překládá na příklad v Očenáši „A odpusť nám viny naše, jakož i my odpouštíme viníkům svým," (m. „našim") a „zbav nás zlého" (m. „ode zlého"); v kázání na hoře překládá „blažení" místo blahoslavení". Drží se také domnělého pravidla o ubývání jotace (Galiley) a jiných svých filologických názorů. Co se týče neologismů, po případě archaismů, jsou poměrně nečetné (text jim nedával často příležitost) a týkají se spíše změn tvaroslovných než významoslovných.

Tím se liší překlad od textu výkladu, v němž se Sušilovy jazykové zvláštnosti objevují měrou mnohem hojnější. I to je pochopitelné; nutnost rozvádět a vysvětlovat předložený text si vyžadovala důkladnějšího uplatnění filologických zřetelů. Co se týče pořádku výkladu, pojednává Sušil na prvním místě vždycky o otázkách textové kritiky, pokud je toho potřebí k exegesi, nebo podává nezbytný výklad místních nebo časových okolností příslušného textu; potom přistupuje k vlastnímu výkladu slovního smyslu textu a jeho dogmatické nebo morální aplikace; nakonec si všímá sporných otázek, pokud se dotýkají důležitějších bodů výkladu, a uvádí různá mínění i svůj názor, při čemž se přiklání obyčejně k převládajícímu názoru theologů nebo zachovává umírněnou nestrannost, jak to odpovídá účelu jeho díla, jež nemá býti odborným řešením biblistických kontroversí, nýbrž má podati čtenáři souhrn jistých a uznaných pravd křesťanské exegese.

Hlavní důraz tedy spočívá na střední části výkladu, zejména na positivním dogmatickém a morálním smyslu vykládaného textu, který také zabírá největší část výkladu. Opírá se v něm především o exegetické dílo nejstarších Učitelů Církve, hlavně tak zvaných Velikých Otců (Augustin, Jeroným, Ambrož, Řehoř Veliký, Řehoř Naziánský, Jan Zlatoústý, Basil Veliký, Athanáš), ale všímá si také jiných Otců latinských i řeckých. Podle potřeby uvádí i mínění pozdějších exegetů, aby doplnil mezery ve výkladu nebo aby postavil proti sobě různé možnosti výkladu, v zásadě stejně oprávněné. Všude pak dbá o to, aby morální nebo dogmatický výklad byl opřen o pevně stanovený a logicky rozvedený slovní smysl. Zevrubná znalost látky a svědomité i promyšlené její zpracování jsou patrny z každého odstavce.

Podrobné zhodnocení Sušilova výkladu v jednotlivostech by si ovšem vyžadovalo monografického zpracování s hlediska dnešní biblistiky – úkol, jehož se bohužel až dosud žádný český biblista neujal. Ale to neznamená, že by se Sušilova práce nedala zhodnotit v celkových rysech. Její historický význam v dějinách české biblistiky je nesporný; je to nejen první, nýbrž dosud jediný úplný a soustavný výklad Nového Zákona. Také je nesporno, že po vědecké stránce je to na svou dobu dílo vynikající. Složitější je otázka, jaký význam má toto Sušilovo dílo pro naši dobu.

Zde je třeba rozlišovat mezi metodickou a věcnou stránkou. Způsob, jakým si Sušil vytkl cíl a metodu, může sloužit ještě dnes jako příklad a jako výchozí bod správné orientace. Co se týče otázek překladu Písma, jsme dnes v podobné situaci jako doba Sušilova. Také dnes si uvědomujeme, že je třeba dů-

kladné revise běžných překladů bible. Obohacení českého básnického jazyka si toho vyžaduje neméně než pokroky biblistiky. Potřebujeme překladu, který by byl zároveň přesnější po významové stránce i dokonalejší co do výrazu. To je totéž, co požadoval Sušil. Ale narážíme při tom na stejné problémy jako on. Na jedné straně je tu jazyková konvence, jež ustálila bez rozdílu přednosti i nedostatky tradičních překladů a již nelze tak snadno zrušit; na druhé straně stále ještě má čeština závažné lexikální nedostatky, jež znesnadňují výstižný překlad. Celkově pak nelze nevidět, že rozdíly mezi kánonem biblické češtiny a charakterem dnešního spisovného jazyka jsou mnohem větší než v době Sušilově, takže otázka vzájemného vyrovnání je obtížnější. Také různost názorů na řešení těchto nesnází je větší; lze pozorovat tendenci k extrémům. Jedni navrhují prostě návrat k bibli svatováclavské; jiní požadují zcela moderní překlad, ve všem přizpůsobený dnešnímu jazyku.

V této situaci je Sušilův *překlad* aktuální aspoň potud, že se na něm můžeme přesvědčit o nevýhodách každého extrémního řešení a zároveň vyzkoušet únosnost řešení prostředkujícího. Sušilovo základní pravidlo: vycházet z Vulgáty při stálém sledování její souvislosti s řeckým textem – se tu jistě musí uplatnit zejména pokud jde o přesnost významu. Na druhé straně nás může záporný výsledek Sušilových pokusů o obohacení české biblické řeči poučit o tom, jak pochybené by mohlo být úplné odpoutání od tradice českého biblického jazyka. Není pochyby o tom, že tato stránka Sušilova díla působí dnes na jeho překladu i výkladu nejrušivěji. Jeho neologismy se často vyjímají bizarně; podobají se suchým větvím, odrážejícím se ostře od zelené

koruny stromu. A to nemá příčinu snad jen v tom, že by bylo Sušilovi chybělo filologického vzdělání nebo že by si byl počínal libovolně. Všimneme-li si blíže jeho novotvarů, shledáme, že byly většinou teoreticky zdůvodněny. Mnohé byly jen zdánlivě něčím novým, protože ve skutečnosti byly pouze návratem k starším výrazovým formám. Skutečné novotvary pak směřovaly obyčejně k odstranění skutečných nedostatků logicky zdůvodněným způsobem – jako tomu bylo, když Sušil nahrazoval u substantiv příponu -ost příponou -ba, nebo když substantivoval adjektiva či příčestí. Ale to ovšem nic nemění na výsledku. O osudu každé jazykové novoty nerozhoduje nakonec teoretické zdůvodnění, nýbrž činitel historický. Není-li novota přijata tradicí, neujme-li se ať z jakýchkoli důvodů, je její osud zpečetěn, i kdyby byla sebe logičtěji zdůvodněna. Tak tomu bylo právě se Sušilovými pokusy: živý růst jazyka šel prostě jiným směrem. Dokazuje nám to, že v podstatných věcech už čeština nesnáší významoslovných změn a že je tedy třeba se spokojit více méně s daným výrazovým materiálem a významovou stránku obohacovati jen rozmnožováním významových vztahů slov.

Co se týče Sušilova výkladu po věcné stránce, je přirozeno, že po filologické, kritické a historické stránce má jen význam dokumentární, neboť právě v těchto oborech se nashromáždilo v posledních šedesáti letech množství poznatků, bez jejichž zužitkování si nelze myslit moderní exegetické dílo. Co se však týče theologické části výkladu, jež tvoří jeho jádro, je tomu jinak; ta nepodléhá takové změně hodnocení jak proto, že její základní směr daný magisteriem Církve se nemůže měnit, tak proto, že Sušil nehověl žádné soudobé exegetické módě ani

osobním spekulativním zálibám, nýbrž přidržoval se bezpečných výsledků tradiční exegese, zejména exegese patristické, k níž je konec konců nutno se vracet. Proto je četba Sušilova výkladu i dnes užitečná, i když by jej v jednotlivostech moderní exegese v mnohém doplnila nebo opravila.

VIII

OSTATNÍ ČINNOST

Smysl pro aktuální duchovní potřeby přítomnosti, který se projevuje v literárním díle Sušilově, vedl ho i k účasti v oblasti praktického kulturního života.

Ráz a rozsah této účasti byl ovšem omezen spekulativním rázem Sušilova ducha.

První složku Sušilova vlivu na činný kulturní život moravský je třeba hledat v jeho působení učitelském. Styk mezi bohoslovci a profesory byl sice v té době - ve shodě s jejím byrokratickým rázem - omezen povětšině na přednášky, a povaha Sušilových výkladů byla vymezena předepsanou látkou, ale i tak poskytovalo ještě pedagogické a řečnické uspořádání přednesu profesorovi jistou svobodu a jistou možnost působiti na bohoslovce živějším způsobem než pouhým „přednášením látky". Ze všeho, co víme o Sušilových školních přednáškách (hlavně ze zpráv Kuldových), vyplývá dosti zřetelně, že Sušil neměl vynikajících řečnických vloh; myšlenka u něho obyčejně předstihovala a přemáhala slovo. Mluvil rychle, takže posluchač musil velice namáhat pozornost, aby ho mohl sledovat; přeskakoval s předmětu na předmět nebo odbočoval k dlouhým exkursům, jež s hlavní látkou souvisely jen nepřímo. Tyto nedostatky však vyvažovala oduševnělost a bezprostřednost přednesu, jež dovede upoutat zájem posluchačů spolehlivěji než akademická vytříbenost a uhlazenost. Připomínal často posluchačům jejich kněžské povinnosti k národu. Poněvadž pokládal právem znalost bible za věc pro českého kněze zvlášť důležitou, chtěl na

posluchačích, aby ji ovládli co nejdokonaleji; proto jim ukládal soustavně memorování novozákonních textů (tak zvané „kapitolky") i obsahu jednotlivých kapitol („argumenta"). Poněvadž byl jako většina spekulativních a rozjímavých povah uzavřený a citlivý, působila mu úřední hodnost a styk s posluchači rozpaky, na něž reagoval obvyklým způsobem - jistou strohostí a odmítavostí, jež mohla snadno budit dojem povýšenosti, kdyby jeho upřímná prostota a nadšení, s nimiž plnil své povinnosti, nebyly přesvědčovaly o opaku.

Sušilův vliv na bohoslovce třeba posuzovat po dvojí stránce, vědecké a národní. Co se týče první věci, splnil jistě Sušil požadavky svého učitelského úřadu, ale nenašel mezi svými žáky nikoho, kdo by se byl mohl stát jeho pokračovatelem v oboru biblické vědy. To si lze vysvětlit jednak výlučně praktickým zaměřením theologického studia v oné době, jednak tím, že tehdejší poměry odvracely snadno k praktické činnosti i povahy, jimž nechybělo povolání k vědecké práci.

Proto také druhá stránka Sušilova vlivu nabyla převahy. Mezi jeho posluchači nechybělo jednotlivců, nadaných rozumovými schopnostmi i vážným pojímáním povinností kněžského úřadu (jako byl Jan Bílý, Jan Kalivoda, Fr. Poimon, B. M. Kulda); jejich pozornost však byla poměry a událostmi obrácena k praktickým potřebám národního života. Až do padesátých let se hlavní úsilí soustřeďovalo na posílení národního vědomí a obnovu národní pospolitosti; od padesátých let se pak těžisko stále více přesunuje do oblasti politické. Obsáhnout zároveň v plné míře činnost spekulativní i praktickou nemohl ani sám Sušil, tím méně jeho následovníci; a přece bylo potřebí pečovat o obojí stránku. Bylo

tedy zcela přiměřeno, že se poměr mezi Sušilem a jeho přáteli a žáky - označovanými často jako *družina Sušilova* - utvářel na základě jakési přirozené dělby práce. Sušil se stal hlavním ideovým vůdcem moravských vlasteneckých kněží a nejvýznamnějším představitelem jejich snah; jeho přátelé a žáci byli vlastními organisátory a uskutečňovateli těchto snah na poli náboženském i politickém.

K ocenění jejich výsledků je třeba si uvědomit, za jakých okolností a z jakých podnětů se toto hnutí rozvíjelo. Padesátá léta devatenáctého století znamenají vyvrcholení neblahého vlivu josefinství, neboť v té době dochází k otevřené roztržce v národním životě dotud aspoň navenek jednotném - a tato roztržka je způsobena proticírkevním hnutím liberalisticko-materialistickým, jehož otcem je právě josefinské osvícenství. Až do té doby vychází proticírkevní propaganda - která se ovšem vyskytuje v každé době - hlavně z extrémního křídla romantického nacionalismu a projevuje se převážně na poli literárním. Od padesátých let se - hlavně vlivem německé filosofie, německy orientované historie a přízemního ducha českého měšťanstva - stávají proticírkevní tendence stále větší měrou jednou z hlavních složek českého politického programu, o literatuře ani nemluvíc. A tehdy se také začínají v plném rozsahu projevovat všechny nesnáze českého kněze, o nichž jsme mluvili v úvodní kapitole. Až dosud trpěl svorně český kněz s ostatními českými vlastenci útlakem germanisující absolutistické vlády. Od té chvíle však je vydán zlobě obou stran. Vlastenecká činnost ho činí i nadále podezřelým v očích byrokratů, aniž ho chrání před nevraživostí českého husitisujícího liberála. A čím více chce prospět národu tím, co má nejvzácnějšího - svým kněžstvím - tím více je oso-

čován. Jeho zdůrazňování náboženství jako ústřední pravdy a hodnoty všeho života je prohlašováno za klerikalismus; jeho věrnost Církvi za ultramontánství; jeho snaha o uplatnění náboženské pravdy v praktickém životě za fanatismus. A přitom se věc sama nezměnila; změnil se jen názor českého romantika. Co bylo bílé, je teď černé.

Bylo samozřejmou povinností českého kněze, aby se postavil proti směru, který mohl zavésti národ jen k pohromě. Tím ovšem nevraživost protivníků jen vzrostla; a situace byla tím tragičtější, že téměř veškerá laická literárně tvořivá inteligence stála tehdy na straně liberálů, takže kněz byl v tomto boji osamocen a zbaven podpory, kterou poskytuje kulturnímu apoštolátu spolupráce laiků. Tento stav trval až do konce století; a jestliže jádro českého kněžstva obstálo pod jeho tlakem - třebaže v Katolické Moderně jedno jeho křídlo podlehlo - je to v nemalé míře zásluhou Sušilovy družiny.

Proticírkevní a protikněžské tendence se projevily na Moravě příznačným způsobem už roku 1848, kdy byli kněží vyloučeni z členství ve výboru čtenářského spolku Beseda, zakládaného v Brně; k podobnému incidentu došlo 1850 v Národní Jednotě. Podnět tedy zavdala strana liberální; kněží měli být prostě vyloučeni z rozhodování o organisaci národního života. Odpověděli na to jediným správným způsobem – nikoli tím, že by se byli vůbec stáhli a přestali se účastnit národního života, nýbrž že pokračovali ve svých vlasteneckých snahách samostatně.

Pohotovost, s jakou to učinili, a výsledky, jichž brzy dosáhli, ukazují, že byli k svým úkonům ideově i organisačně dobře připraveni. Je také pozoruhodné, že dbali o všestrannost a že se od samého

počátku věnovali jak činnosti naukové, tak činnosti praktické. Roku 1848 založili Ústřední katolickou jednotu, která měla svůj tiskový orgán, Hlas jednoty katolické, a která brzy rozvinula v Brně i v celé diecési čilý ruch vzdělávací, sociálně organisační a charitativní. Hlavními organisátory byli hrabě Bedřich Sylva-Taroucca a B. M. Kulda. Pro charitativní činnost založili zvláštní bratrstvo svatého Vincence z Paula; z jejich nedělní pokračovací školy pro řemeslnický dorost vznikla později brněnská průmyslová škola. Čtyři všeobecné sjezdy Jednoty byly významnou manifestací katolického života na Moravě; a oživení, jež tato činnost přinesla, se projevilo výrazně překvapující účastí moravských katolíků na velkolepých oslavách tisícího výročí příchodu sv. Cyrila a Metoděje na Moravu (1865).

Co se týče organisace naukové činnosti, nejvýznamnějším podnikem Sušilovy družiny v tomto oboru bylo založení Dědictví svatého Cyrila a Metoděje, jehož účelem bylo vydávati ve formě ročních podílů nepolitické publikace hlavně rázu poučně náboženského po vzoru pražského Dědictví svatého Jana Nepomuckého. Pro Moravu měla tato instituce nemalý význam v oné době všeobecné stagnace edičního podnikání; pomohla vynikající měrou k odstranění nedostatku náboženské literatury na Moravě. O tom svědčí pozoruhodné číslice nákladu, který dosahoval u některých publikací až 15.000. Sušil byl předsedou Dědictví až do své smrti; sám vydal jeho nákladem svou úpravu staršího překladu Flaviovy Války židovské.

Kromě toho je třeba pro úplnost zmínit drobnější práce, jež Sušil otiskoval většinou v Hlase – články apologetické, patristické, biblistické, překlad Fénelonových listů o Církvi, a podobné. Spolupra-

coval též na Šemberových dějinách české literatury v části věnované literatuře náboženské; krátký čas přispíval do Riegrova naučného slovníku, dokud v něm redakce nezačala uplatňovat racionalistické tendence ve statích o náboženských thematech, což donutilo Sušila, aby odřekl další spolupráci.

IX

KONEC ŽIVOTA A POSMRTNÁ PAMĚŤ

Soukromý život Sušilův byl velmi prostý a pravidelný. Bydlil s jinými profesory v minoritském klášteře ve skromném bytě o dvou pokojících. Byl velmi střídmý v pokrmech – jídal jen dvakrát denně a pil pouze vodu. Ze svého nevelkého profesorského platu hradil nejen své soukromé potřeby, nýbrž i náklad většiny svých spisů, nehledíc k příspěvkům na různé charitativní účely a k podpoře příbuzných.

Žil v ústraní, vycházeje z domu jen k přednáškám v koleji nebo navečer k návštěvě přátel, kteří se scházívali u Tarouccy, u opata Kalivody nebo u Bedy Dudíka. V tomto důvěrném kruhu přátelském Sušil odkládal svou uzavřenost a vážnost a stával se družným a veselým, zejména když si mohl vyjít s přáteli do volné přírody. Jinak byl ve styku s lidmi přímý a otevřený; složitosti neupřímné soustavy tak zvaného společenského styku mu byly cizí a takových styků ani nevyhledával. Nerad se účastnil veřejných schůzí nebo slavností, zejména měla-li jeho účast mít representační ráz. Zato udržoval rozsáhlý písemný styk s českými vlasteneckými pracovníky.

Sušilova poesie nám umožňuje nahlédnouti i do jeho vnitřního života. Jeho uzavřenost a strohost ve vnějším společenském styku, jeho vážnost, přecházející někdy v zádumčivost – to všechno u něho nejsou snad jen příznaky jednostranně vyvinuté učenecké povahy; jsou to nezbytné projevy a reakce povahy v jádře kontemplativní. Touha po duchovní dokonalosti, jež ho přivedla ke kněžství, zůstala až

do konce hlavním podnětem veškeré jeho činnosti; byla zdrojem jeho tvůrčí radosti, ale také zdrojem trvalého utajeného smutku nad nedokonalostí věcí, nad vší nízkostí a všedností doby – smutku, který nebyl o nic méně hluboký proto, že málokdy pronikl za meze přísné duchovní sebekázně. Všechny ty projevy byrokratismu, prospěchářství, proticírkevní nevraživosti, na něž musil neustále narážet, se dotýkaly jeho ducha, žijícího v důvěrné kontemplaci ideální skutečnosti, drsněji než kohokoli jiného; odtud si vysvětlíme nejlépe jeho uzavřenost, která se může zdát podivínská tomu, kdo nepřihlíží k síle vnitřního napětí, jež jí odpovídalo – ale kterou pochopí správně každý, kdo pozorně projde Sušilovu subjektivní lyriku.[14])

Tělesné zdraví Sušilovo bylo až do čtyřicátých let pevné. Jeho vzezření popisuje M. Procházka takto: „Sušil byl postavy dosti vysoké, kostí silných, těla středního, ani tlustého, ani hubeného, chůze vážné, pleti bílé a velmi jemné, v tváři načervenalé, čela vysokého, hlavy v posledních letech života ponejvíce lysé, v řeči skrovný či málomluvný a nikdy svou učenost na obdiv nevystavující, obličeje mátorného, ale přes to vše vlídný a v obcování laskavý." (442).

Roku 1847 ho začala znepokojovat oční choroba, ale překonal ji bez vážných následků. Krátkozraký byl už od studentských let. Od roku 1851 churavěl dnou; roku 1867 se objevila tuberkulosa a následujícího roku se musil vzdát přednášení a odebrat se na léčení do Bystřice pod Hostýnem (19. května).

Tam se však jeho stav začal rychle horšit. Zpočátku byl s to dojít do kostela; 24. května – byla neděle v oktávu Nanebevstoupení – ještě celebroval;

vrátil se však velmi zesláblý. 27. května se jeho stav zhoršil, i přijal svátosti umírajících. Od té chvíle zápasil často s mdlobami a přestával vnímat své okolí. V noci ze soboty na neděli svatodušní kolem druhé hodiny po půlnoci konečně vypustil duši. Jeho poslední slova byla: „Modlete se."

Jeho poslední dny nebyly ušetřeny zármutku nad stavem veřejných věcí. Tehdy byly právě vyhlášeny nové říšské zákony, manželský a školský, v nichž se po prvé projevil zřetelně vliv liberalismu; Sušil, který se o tom dověděl z novin, byl hluboce zasažen touto neblahou předzvěstí budoucích mravních pohrom, jichž dosah si dovedl představit velmi dobře.

Zpráva o Sušilově smrti vzbudila silný ohlas mezi moravskými vlastenci; v Čechách, kde napětí mezi liberály a vlasteneckým kněžstvem bylo ještě silnější než na Moravě, byl i ohlas slabší. Sušilovo tělo bylo převezeno do Brna; cestou konány v různých místech smuteční slavnosti za velké účasti lidu. V Brně vykonal 3. června biskup Schaffgotsch smuteční obřady v minoritském kostele; pohřbu, který pak následoval, se účastnilo veliké množství kněží i lidu.

Roku 1871 byl odhalen pomník, který byl Sušilovi zbudován na hrobě z podnětu Dědictví sv. Cyrila a Metoděje; při této příležitosti proslovil Kulda nadšenou řeč o Sušilových národních zásluhách. Téhož roku byla také odhalena na Sušilově rodném domě pamětní deska; slavnostní proslov měl Václav Štulc.

Významnější ovšem byla paměť, jež žila po Sušilovi v díle jeho přátel a žáků. Celé kulturní úsilí moravského kněžstva až do let devadesátých navazuje na sušilovskou tradici myšlenky církevní i národní. Teprve konec století se svým vpádem politických ideologií do kulturního úsilí českého kněžstva

přináší neblahou změnu, jejíž důsledky trvají dodnes, projevujíce se nejvýrazněji právě v oboru, v němž vyvíjel Sušil hlavní činnost – v oboru náboženské literatury. Nepřiměřená převaha politických zřetelů způsobila, že se pomalu začalo zapomínat na pravý poměr kulturních hodnot i na zásadní význam linie, kterou Sušil narýsoval svým dílem. Stále vzrůstající vliv positivismu v české literární historii, který vedl k podceňování Sušilova díla, tuto tendenci jen podporoval. Bylo tomu tak tím spíše, že katolická literární věda – pokud jaká byla – nevěnovala Sušilovi náležité pozornosti. Jediná vskutku významná práce o Sušilovi – kniha Vychodilova – vyšla roku 1898; odborných monografických studií o jednotlivých složkách Sušilova díla dosud nemáme.

Dostalo se ovšem Sušilovi jakéhosi trvalého místa v příručkách českých literárních dějin (hlavně ovšem ve spojení s Moravskými písněmi); ale pravý význam jeho osobnosti a díla pro katolickou tradici zůstal nepochopen. To se změnilo v poslední době, kdy začal ve spojení s obnoveným zájmem o liturgiku, patristiku a biblistiku oživovat i zájem o Sušilovo theologické dílo.

X

ZÁVĚR

Pokusíme se na konec podat úhrnný soud o Sušilově díle a jeho tvůrčí osobnosti, jak se nám v něm jeví jednak s hlediska historického, jednak s hlediska odborně kritického.

Musíme při tom vycházet ze základní skutečnosti, jež se nám objevuje na každém kroku při studiu jeho díla a o níž jsme již často mluvili. Je to skutečnost, že mezi osobností a dílem je u něho jistá nerovnost. Osobnost přesahuje dílo; tvůrčí možnosti i tvůrčí záměry nejsou z daleka plně realisovány ve výsledcích úsilí; a příčina toho netkví v osobnosti, nýbrž v době, v nedostatečnosti prostředků, jež mohla Sušilova doba poskytnout k uskutečnění jeho záměrů.

To nám poskytuje dobré východisko zejména k ocenění historického významu Sušilova díla, ale neobejdeme se bez toho ani při kritickém hodnocení věcné stránky jeho činnosti. Je jistě základní rozdíl mezi nedostatky, jež vyplývají z osobní neschopnosti, a mezi nedostatky, jež vyplývají z vnějších okolností. První snižují význam díla; druhé přispívají k jeho lepšímu zhodnocení.

A tak první, čeho si musíme být vědomi, jest, že Sušil je osobnost, jež přesahuje svou dobu. Jeho literární činnost spadá do kritického období, v němž jde o samo bytí národní kultury - v němž musí být řešen základní problém, jak napravit osudné důsledky, jež přineslo přerušení národní kulturní tradice – a v němž hrozí veliké nebezpečí, že tento problém bude rozřešen naprosto špatně. Historický význam

tvůrčích osobností tohoto období je určován právě způsobem, jakým odpovídaly na tento životní problém; a pokud jde o Sušila, je jisto, že v této věci osvědčil všechny vlastnosti opravdu vynikajícího ducha v míře, kterou lze přisoudit jen nemnohým jeho vrstevníkům.

Byl si jako málokdo vědom, že krisi nelze odstranit jinak než tím, že se naváže na všechny kladné a živé hodnoty starší tradice a na nich se bude dále stavět. To si konečně uvědomovali i jiní; ale Sušil věděl také dobře, že na prvním místě je třeba obnovovat souvislost s hodnotami náboženskými a mravními, bez nichž nemůže existovat žádná národní kultura a jež nemohou být nahrazeny žádnými hodnotami nižšími. A konečně věděl, jako duch opravdu vědecký, který chápe souvislost vědy a života, že každá kulturní tvorba se musí věrně držet svých principů a uchovávat souvislost se svými zdroji; a že tam, kde je tradice nauky a tvorby přerušena, je třeba nejprve obnovit toto spojení, vrátit se k pramenům, než se může začít pracovat. Osvědčil ve všem pravou moudrost člověka duchovního, a osvědčil ji skutkem, neboť celé jeho dílo je věrným a důsledným uplatněním těchto zásad. Ať shromažďuje poklady lidové tradice písňové nebo překládá církevní hymny, ať překládá Otce nebo vykládá Písmo, všude se obrací k pramenům, k základům kulturní tvorby. A všude projevuje vynikající postřeh pro věci podstatné i svědomitou snahu zvládnout všechny obtíže svého úkolu. Jak dalece se mu to zdařilo či nikoli, bylo v jednotlivostech již ukázáno; poněvadž však nedostatky tkví z největší části v době samé, přispívají jen k zdůraznění historického významu jeho díla – neboť na čem můžeme lépe změřit potřebnost a významnost nějakého úsilí než na míře nedostatku, který mu odpovídá?

Historický význam Sušilova díla je tím větší, že bylo tak málo duchů, kteří by byli viděli stejně jasně jako on a byli schopni ho následovat. Je tragický rys v tom, že nejlepší duchové národa volili k řešení životních národních otázek právě nejnebezpečnější a nejméně úspěšný způsob - že odvrhli základní hodnoty národní kultury a domnívali se, že mohou to všechno nahradit uměle svým vlastním úsilím - že mohou vytvořit novou tradici z ničeho. Nakonec se pod různými maskami a „krycími nátěry" musili tak jako tak vrátit k tomu, co opustili, i když to nepřiznali; ale uvedli mezitím národ do nebezpečných situací a ochudili jej o mnoho kulturních hodnot svou zaslepeností. Ve srovnání s nimi vzbouzí Sušilova jasnozřivost tím větší úctu a ocenění. Ačkoli nad něho mnozí vynikli nadáním, v této věci se mu vyrovnal málokdo.

Co se týče jednotlivostí jeho díla, není pochyby o tom, že historické ocenění v nich nalézá mnohem více kladných stránek než kritické hodnocení jejich věcné stránky se zřetelem k dnešnímu stavu literatury a vědy. V době jejich vzniku mohlo být jeho dílům sotva co vytýkáno kromě jazykového rázu; po ostatních stránkách vynikala v mnohém nad průměr své doby, pakli se vůbec nevymykala srovnání už z toho důvodu, že to byla díla průkopnická. Jako sběratel lidových písní měl soupeře jen v Erbenovi. Jako překladatel církevních hymnů a otců apoštolských i jako exegeta byl prostě jediný svého druhu. Jako básník se jistě vyrovnal Kollárovi a tuctu jiných uznaných básníků té doby; vynikal však nad ně hloubkou pojetí a inspirace.

Hodnotíme-li jeho díla po věcné stránce, je ovšem výrazová forma jeho poesie něčím dávno překonaným; rytmika i eufonie jeho verše je velmi chudá

proti poesii posledního půlstoletí; přesto však v něm vidíme skutečného básníka a dovedeme i dnes ocenit vnitřní stránku jeho verše. Jeho překlady hymnů nejsou co do ukázněnosti a mužnosti výrazu dodnes překonány, i když je to snad spíše vinou nedostatečného zájmu skutečných básníků o překlad hymnů než čehokoli jiného. Překlad apoštolských Otců by dnes ovšem vypadal po stránce stylové jinak; po stránce textové by byl podstatně doplněn; průvodní poznámkový aparát by byl bohatší, ale to jen proto, že vědecké bádání se nezastavuje a že právě po Sušilově smrti nastal největší rozkvět patristiky. Jeho sbírka lidových písní má dnes ještě větší význam než v jeho době, protože je nám namnoze jediným spolehlivým pramenem pro starší záznamy písní. Konečně jeho výklad Nového Zákona je podnes nejen jediným dílem svého druhu, nýbrž i dílem stále užitečným.

Nade všecko však stále více vyrůstá význam Sušilovy tvůrčí osobnosti jako vzoru kulturního podnikání. Po mnohých stránkách jsme na tom stejně jako jeho doba. Navázání na životní tradici národa je stále ještě otevřeným problémem, a zdar národní kultury je stále ještě ohrožován ilusionismem a pokusy o budování ve vzduchu. Mezi vyššími a nižšími hodnotami je stále nepoměr, a návrat k pramenům je heslem stejně naléhavým. Je nám tedy stejně naléhavě potřebí moudrosti, všestrannosti, kázně, věrnosti, hluboké víry a pronikavé účinnosti, jež Sušil osvědčil tak bohatou měrou.

[1]) Srov. znělku „Toť ten městec, rodič to dnů mojich", Sebrané básně str. 189.

[2]) Gymnasijní studia trvala tehdy šest let; pak následovalo samostatné studium zvané filosofické.

[3]) „Proti novotám Žákovým v mluvě české opíral se však Sušil všemožně spolu s Kynským poukazuje k tomu, že mluva jest něco faktického, během času zrostlého a ustáleného a že nemožno staré formy opět uváděti, jako nemožno proud řeky ku pramenu původnímu nutiti. Dále upozorňoval Sušil Žáka, že odstoupí-li se jednou od živé tradice ve formách gramatických, všeliké libovůli brána dokořán otevřena bude. Nebo, doložil, kdo medle ustanoví meze, až kam by novoty jíti mohly?" (M. Procházka, František Sušil, v dodatku k II. sv. Listů svatého Pavla, str. 425.)

[4]) Srov. Doslov k tomuto vydání str. 759.

[5]) „Že jsem špehoun, že jsem jejich stanů
vyšetřit se vydal na zvědy,
takové se o mně šeredy
proslýchaly u mých u krajanů,"
stěžuje si Sušil v jedné znělce (Růže a trní).

[6]) O těchto sběratelských výpravách se nám zachovaly zajímavé zprávy Jana Soukopa a M. Mikšíčka, jež uvádí Vychodil str. 231–237. Uveďme aspoň výňatek z líčení Soukopova:

„Z čista jasna slyšíme blížiti se hlučný zpěv; byltě četný sbor švarných hrabaček, ježto na poledne přicházejíce z louky táhly jako vojsko národní písně prozpěvujíce. Rozumí se, že se Sušil rozjařil jakoby elektrickou jiskrou dotknut, bylať to voda na jeho mlýn; i vyšel jim vstříc. Děvčata spatřivše kněze umlkla, jakby uťal. Sušil pobízel, aby dále zpívala, že rád naslouchá krásnému zpěvu, a vyptával se, která by nejvíce písniček uměla. Trvalo to hodnou chvíli, než se dověděl, že kovářovy dcery nejvíce umějí zpívati z celé dědiny, a šli jsme za nimi v patách k milému

kovářovi. Po dlouhém zdráhání počaly konečně zpívati. Sušil sedě v malé jizbičce za stolem vytáhl z kapsy chumáč svinutých papírů a rozložil je před sebe jako partesy. Dcerky kovářovy sedíce na lavici u kamen spouštěly jednu píseň za druhou. Sotva jednu začaly, přetrhoval Sušil zpěv ustavičně: „Jinou, jinou, tu znám, tu také znám," atd. Zpěvačky vyvalovaly oči, slyšíce, že by ten panáček tolik písní uměl. Konečně přece přišla jedna, které Sušil neznal. I chopil se péra a bez pravítka volnou rukou naškrtl pět čar a dávaje si zpěv opakovati, psal noty s takovou hbitostí, že by se mu byl málokdo v tom vyrovnal. Pak předzpěvoval nápěv napsaný zase zpěvačkám a tázal se jich, je-li to tak dobře. Ani vlásek nesměl chybiti, ani se zjinačiti. S úzkostlivou svědomitostí přenesl melodii z úst dívek na papír tak, jak pěly, třeba se cvičenému hudebníku pozdávalo, že by ten onen ton měl jinak dopadati. Sbíralť, jak pravil, písně *národní*, samorostlé, nikoli umělé, a proto ani puntíku nevynechal, nepřidal, nezjinačil. Musím dodložiti, že píseň méně slušnou nikdy nedovolil zpívati. – Když odbila jedna hodina s poledne, vyvrbil se mezi dveřmi mladý židáček, pobízeje zpěvačky, že již čas jest na louku do práce, an je byl najal. Sušil ho žádal, aby ještě poněkud poshověl, až by dozpívaly. Když pak synáček Abrahamův tomu nevděčnému „kšeftu" s písničkami rozuměti nechtěl a s obvyklou u židův k dělníkům křesťanským pánovitostí na hrabačky dorážel, vytáhl Sušil váček s penězi a zeptav se, co by dělníci u něho dostávali, zaplatil zpěvačkám dvojnásobně, aby jen zpívaly dále, čemu ovšem pěvkyně rády se podvolily... A nyní teprv se zpívalo daleko přes tři hodiny, až se hory zelenaly."

[7]) Dokonce i P. Vychodil soudí, že „nesnadno si vysvětliti, kterak muž tak jemného a vytříbeného krasocitu mohl nechati výrazů tak nepřiměrných, zhusta i nevkusných." (František Sušil, str. 159.)

[8]) Co se týče Sušilových znělek, ty má na svědomí nepochybně Kollár, který začal první užívat formy sonetu tím snadným a povrchním způsobem, který dělá z verše rýmovanou prózu.

[9]) Bližší výklad o těchto otázkách podává má studie Princip českého verše, Akord 1943, č. 3–4.

[10]) Rýmu přikládá Sušil i jinak veliký význam. „Rým jest jakési vítání, kterým myšlenka myšlenku pozdravuje a cit citu odpovídá, vzájemně se vyzývajíce... Básník, který právě (=správně) s rýmem zacházeje jím dokona vládne, ten se pánem prokazuje přírody, ji citům svým podrobuje a ji donucuje, že se jeho citem ozývati musí." (Úvod k Hymnům I. vyd. str. 3.)

[11]) Ukázkou uvádíme aspoň několik veršů, jež se vyrovnají nejlepším časoměrným veršům Čelakovského:

Noc tu o zem jako o spící klade závoj o dítě
a v rose pláč tajný co vdova slunka roní.
Svět vůkol se tají, kvítí oči líně zavírá
a v chrastí šplouná své k nebi prosby potok.
V niv krytbách již hnízdo hledá spustiv se skřivánek,
an brouček svitavý v růži kolébku našel.
Výše a výše pořád vyvstává mužstvo odevšad
stínův a vráží jak tlupa na mne vrahů,... atd.

[12]) Srov. J. Host, Encyklika o biblickém studiu, Na hlubinu XIX, 6.

[13]) Lze mít za to, že sám postup výkladu vedl Sušila k tomu, aby přizpůsoboval překlad větší měrou běžné mluvě. Jako ukázku rozdílů uveďme Mt 4; 4. V záhlaví zní překlad: Ne samým chlebem žije člověk, nébrž všelikým slovem, jenž vychází z úst Božích. Ve výkladu: ...nébrž každým slovem, kteréž vychází z úst Božích. O něco dále však překlad pozměněn po třetí: Není člověk samým chlebem živ, leč každým slovem, jenž vyjde z úst Božích.

[14]) Viz na příklad znělku „Již se opět zamračilo nebe", Zpěvy a hněvy 172.

LITERATURA

I. DÍLO FR. SUŠILA

1. Sbírky lidové poesie

Moravské národní písně. Sebral F. S. V Brně 1835. Vytištěny u Jozefa Jiřího Traszlera.

Moravské národní písně. Sbírka nová. S 277mi nápěvy. Od F. S. V Brně 1840. Tiskem vdovy Rudolfa Rohrera.

Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými. Sebral a vydal František Sušil. V Brně. Tiskem a nákladem Karla Winikera. [Vycházelo v sešitech 1853-1860; nový dotisk roku 1860.]

Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými... Třetí vydání. (Sestavili, studií o Sušilově sbírce, rejstříkem o místním a krajovém původu písní a jinými pomůckami opatřili Robert Smetana a Bedřich Václavek.) Praha, Čin 1941. (Typ. Grafia, Neubert.)

2. Původní poesie

Básně. Od Fr. Sušila. V Brně 1847. V komisí u Fr. Wimmera. Tisk vdovy Rudolfa Rohrera.

Růže a trní. Básně od Fr. Sušila. V Brně 1851. U Nitsche a Grosse.

Sebrané básně Fr. Sušila. Vydání opravené. V Brně. Nákladem kněhkupectví Ant. Nitsche. 1862. Tisk Viléma Burkarta v Brně.

Zpěvy a hněvy. Sonetty od Františka Sušila. (Nové básně ... Díl I.) V Brně 1869. Nákladem Matice Moravské. (Tiskem národní kněhtiskárny J. Šnaidra v Brně.)

Smíšené básně. Od Františka Sušila. (Nové básně... Díl II.) V Brně 1870. Nákladem Matice Moravské. (Tiskem Národní kněhtiskárny J. Šnaidra v Brně.)

3. Básnické překlady

Hymny církevní. Převedl a vyložil František Sušil... V Brně 1846. U Františka Wimmera (: Fr. Gastla :). (Tisk vdovy Rudolfa Rohrera.)

Hymny církevní... Vydání druhé, opravené a rozmnožené. V Brně 1859. Nákladem Nitsche a Grosse. (Tisk Viléma Burkarta.)

Anthologie z Ovidia, Katulla, Propertia a Muséa. Přeložil Fr. Sušil. V Brně 1861. Nákladem kněhkupectví Ant. Nitsche. (Tisk Viléma Burkarta.)

4. Estetika

Krátká prosodie česká [Zvláštní otisk z kalendáře Moravan na rok 1856.]

Krátká prosodie česká. Sepsal František Sušil. Druhé rozmnožené vydání. V Brně 1861. (Tiskem Viléma Burkarta.)

Krátká prosodie česká. Sepsal František Sušil. Třetí opravené vydání. V Brně 1863. Nákladem A. Nitsche.

5. Patristické překlady

Spisy svatých Otcův apoštolských. Přeložil, vysvětlil a úvody opatřil Frant. Sušil... V Brně. Tiskem Rud. Rohrera 1837.

Spisy svatých Otcův apoštolských. Přeložil, vysvětlil a úvody opatřil Frant. Sušil... Vydání druhé, opravené a rozhojněné. V Brně. Tisk vdovy Rudolfa Rohrera. 1849.

Spisy svatých Otcův apoštolských a Justina Mučedníka. Přeložil, vysvětlil a úvody opatřil Dr. Frant. Sušil... Vydání třetí, opravené a rozhojněné. Nákladem Dědictví sv. Prokopa. Číslo XII. V Praze. Z kněhtiskárny Cyrillo-Methodějské. 1874.

6. Překlad a výklad Nového Zákona

Evangelium svatého Matouše. Přeloženo a obšírně vyloženo od Františka Sušila, professora theologie. Nákladem Dědictví sv. Prokopa. Číslo I. V Praze. Tiskem Karla Bellmanna. 1864.

Evangelium svatého Matouše... Nákladem Dědictví sv. Prokopa. Druhé vydání. V Praze 1871. Tiskem kn. arc. kněhtiskárny za Rohlíčka a Sieverse.

Evangelium svatého Marka. Přeloženo a obšírně vyloženo od Františka Sušila... Nákladem Dědictví sv. Prokopa. Číslo II. V Praze. Tisk Karla Bellmanna. 1865.

Evangelium svatého Marka... Nákladem Dědictví sv. Prokopa. Druhé vydání. V Praze. Tiskem Rohlíčka a Sieversa. 1885.

Evangelium svatého Lukáše. Přeloženo a obšírně vyloženo od Františka Sušila... Nákladem Dědictví sv. Prokopa. Číslo III. V Praze. Tisk Karla Bellmanna. 1865.

Evangelium svatého Lukáše... Nákladem Dědictví sv. Prokopa. (: Druhé vydání :) V Praze. Tiskem Rohlíčka a Sieversa. 1885.

Evangelium svatého Jana. Přeloženo a obšírně vyloženo od Františka Sušila... Nákladem Dědictví sv. Prokopa. Číslo V. V Praze. Tisk Karla Bellmanna. 1867.

Evangelium svatého Jana... Nákladem Dědictví sv. Prokopa. Druhé vydání. V Praze. Tiskem Rohlíčka a Sieversa. 1885.

Skutky apoštolské. Přeloženy a obšírně vyloženy prací Dr. Františka Sušila... Nákladem Dědictví sv. Prokopa. Číslo VII. V Praze. Tiskem kn. arc. kněhtiskárny za Rohlíčka a Sieverse. 1869.

Listové sv. Pavla apoštola. S výkladem Dr. Františka Sušila... Díl I. Nákladem Dědictví sv. Prokopa. Číslo VIII. V Praze. Tiskem kn. arc. kněhtiskárny za Rohlíčka a Sieverse. 1870.

Listové sv. Pavla apoštola... Díl II. Nákladem Dědictví sv. Prokopa. Číslo IX. V Praze. Tiskem kn. arc. kněhtiskárny... 1871.

Písmo svaté Nového Zákona. (Sv. Pavla List k Židům. Listy obecné či katolické. Zjevení sv. Jana.) S výkladem Dr. Frant. Sušila... Nákladem Dědictví sv. Prokopa. Číslo X. V Praze. Tiskem kn. arc. kněhtiskárny... 1872.

II. LITERATURA O SUŠILOVI (knižní)

František Sušil. Životopisný nástin sepsal Matěj Procházka... V Praze 1871. [In: Listové sv. Pavla apoštola, díl II. str. 409-447.] [Má význam jen pro některé detailní zprávy, jež jinde nenajdeme. Hodnocení Sušilovy činnosti je spíše panegyrické.]

František Sušil. Životopisný nástin od Dra Pavla Vychodila. V Brně 1898. Tiskem a nákladem pap. kniht. benediktinů rajhradských. [Dosud nejúplnější životopis Sušilův, obsahující i podrobnou

genesi jeho děl. Pokouší se též - jen s polovičním úspěchem – o kritické zhodnocení Sušilova díla.]

Z doby Sušilovy. Sbírka dopisů. Podává P. Vychodil. Tiskem a nákladem pap. kniht. benediktinů rajhradských v Brně (1917).
[Obsahuje Sušilovy dopisy přátelům a spolupracovníkům i dodopisy jemu adresované. Je to důležitý pramen pro podrobnější poznání Sušilova života i způsobu jeho práce.
Podle zmínky v předmluvě velká většina originálů těchto dopisů byla v majetku Vychodilově. Zdali zůstaly uchovány v jeho pozůstalosti, nebylo možno dosud zjistit.]

Miloslav Hýsek: Literární Morava v letech 1849-1885. Moravskoslezská revue, Praha 1911.
[Partie o Sušilovi vyniká pečlivostí literárně-historických údajů, je však pochybená, pokud jde o hodnocení. V bibliografických poznámkách je cenný seznam nejdůležitějších časopiseckých prací o Sušilovi.]

OBSAH

I Orientace 7

II Mladá léta 13

III Moravské národní písně 24

IV Básně 35

V Básnické překlady 54

VI Překlad otců apoštolských 64

VII Výklad Nového Zákona 68

VIII Ostatní činnost 82

IX Konec života a posmrtná paměť 88

X Závěr 92

Poznámky 96

Literatura 99

CÍRKEV A VLAST

Postavy českého duchovenstva

Pořádá Jan Čeřovský

Svazek první

TIMOTHEUS VODIČKA / FRANTIŠEK SUŠIL

Vyšlo v Brně na podzim L. P. 1946 nákladem Brněnské tiskárny. Vytiskl Jan Mucha ve Velkém Meziříčí tři tisíce výtisků písmem Garamond. Sušilovu podobiznu podle litografie Karla Klíče z r. 1864 (zapůjčilo Náprstkovo museum) reprodukoval Štencův grafický závod v Praze.

Cena Kčs 36·—

Seznámit se blíže s význačnými muži z řad českého kněžstva a tak přispět k lepšímu poznání jeho účasti v národním životě za všech staletí české minulosti, to je úkolem této sbírky drobných monografií, svým názvem připomínající známé heslo velikého moravského vlastence a theologa Františka Sušila, jež výrazně vyjadřuje dvojí lásku a dvojí hlavní směr pracovního úsilí našeho duchovenstva dříve i v současné době.

Řada odborníků má podíl na této knižnici, jež bude mít několik svazků do roka. Nejprve jsou na řadě:

1. **František Sušil**
   od Timothea Vodičky,
2. **Jan Sedlák**
   od Bohdana Chudoby
   a Viléma Bitnara,
3. **Bohuslav Balbín,**
   od Zdeňka Kalisty.

Připravují se studie o Františku Pravdovi, Bonaventuru Pitrovi, Ottovi Stanovském, Františku Douchovi, Jindřichu Václavu Richtrovi, Arnoštovi z Pardubic, Kosmovi, Josefu Dobrovském, Václavu Štulcovi, Janovi z Jenštejna, svatém Vojtěchovi, Václavu Beneši Třebízském, Janu Valeriánu Jirsíkovi, Antonínu Podlahovi, Zbyňku Berkovi z Dubé, Janu Ignáci Dlouhoveském, Mikuláši Adauktu Voigtovi, Stanislavu Vydrovi a j.

—

Cena tohoto svazku
Kčs 36·—